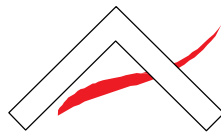

AKADEMIA E SHKENCAVE DHE E ARTEVE E KOSOVËS
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM KOSOVIENSIS
SEKSIONI I SHKENCAVE SHOQËRORE

ANALIZA E EKONOMISË NË HIJE NË KOSOVË

PRISHTINË
2019

Ekipi i projektit:

Akademik Isa Mustafa

Anëtare Korrespondente Justina Shiroka-Pula

Prof. Assoc. Dr. Besnik A. Krasniqi

Prof. Dr. Arnis Sauka

Dr. Gentril Berisha

Dr. Lekë Pula

MSc. Saranda Lajqi

Dr. Albulena Jaha

Mirënjohje

I jemi mirënjohës Qendrës për Biznes të Qëndrueshëm në SSE Riga për mbështetjen teknike bujare duke na e mundësuar pyetëtorit

PARATHËNIE

Analiza e ekonomisë në hije ose e ekonomisë së fshehur është thelbësore për politikëbërësit në çdo vend të botës. Duke pasur parasysh madhësinë e ekonomisë në hije, rëndësia e matjes së ekonomisë në hije në Kosovë është edhe më e rëndësishme. Në Kosovë, në veçanti, ndërtimi i institucioneve filloi nga e para pas përfundimit të luftës, e cila nga ana tjetër ndikoi në variabëlët e kategorive dhe rrjedhimisht në të ardhurat tatimore që përbëjnë burimin kryesor të financave për qeveritë.

Ky raport për ekonominë në hije bazohet në metodat indirekte të zhvilluara për analizën e ekonomisë në hije, të përdorura për herë të parë nga njëri prej autorëve të studimit, dhe konsiderohet një tregues i rëndësishëm dhe kontribuues në një debat të informuar për madhësinë e ekonomive në hijeve të vendeve përkatëse. Duke marrë parasysh mosmarrëveshjet ekzistuese në literaturën aktuale për analizën e ekonomisë në hije në Kosovë dhe gjetkë, jemi të bindur që ky studim do t'i shtojë debatit ekzistues shkaqet dhe pasojat e ekonomisë në hije në Kosovë.

Shpresojmë që ky studim të luajë një rol të rëndësishëm në forcimin e hartimit të politikave bazuar në dëshmi dhe kështu të rezultojë në krijimin e masave të politikave të zhvilluara enkas për ta luftuar informalitetin.

Raporti i hulumtimit është shkruar nga Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës përmes mbështetjes së jashtme të Qendrës për Biznes të Qëndrueshëm në Shkollën e Ekonomisë së Stokholmit në Riga (Letoni).

Prishtinë, 2019

Autorët

SHKURTESAT

BEEPS	Business Environment and Enterprise Performance Survey Anketa e Mjedisit të Biznesit dhe Performancës së Ndërmarrjeve
BERZH	Banka Evropiane për Rindërtim dhe Zhvillim
ECA	Europe and Central Asia Evropa dhe Azia Qendrore
BE	Bashkimi Evropian
PBB	Produkti i Brendshëm Bruto
QeK	Qeveria e Kosovës
ILO	International Labor Organisation Organizata Ndërkombëtare e Punës
ASK	Agjencia e Statistikave e Kosovës
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development Organizata për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik
PCA	Principal Component Analysis Analiza e komponentit kryesor
SNA	System of National Accounts Sistemi i Llogarive Kombëtare
UNDP	United Nations Development Programme Programi për Zhvillim i Kombeve të Bashkuara
TVSH	Tatimi mbi Vlerën e Shtuar
VIF	Variable Inflated Factor Faktori i Fryrë i Variabëlve

PËRMBAJTJA

PARATHËNIE	1
SHKURTESAT	2
PËRMBAJTJA	3
LISTA E TABELAVE	4
LISTA E FIGURAVE	4
1. HYRJE	5
2. PËRKUFIZIMI I EKONOMISË NË HIJE	6
3. KONTEKSTI I HULUMTIMIT: ANALIZA E EKONOMISË NË HIJE NË KOSOVË.....	7
3.1. Matja e informalitetit në Kosovë	7
3.2. Shkaktarët e informalitetit në Kosovë	10
4. METODAT E PËRDORURA NË NDËRTIMIN E INDEKSIT	11
4.1. Anketimi i ndërmarrësve	11
4.2. Matja e Indeksit të Ekonomisë në Hije	14
5. INDEKSI I EKONOMISË NË HIJE PËR KOSOVËN PËR VITIN 2018	16
5.1. Nënraportimi i të hyrave të biznesit	18
5.2. Nënraportimi i punëtorëve dhe i pagave të tyre	20
6. PËRCAKTUESIT E AKTIVITETIT NË HIJE: REZULTATET E ANKETËS	22
6.1. Karakteristikat e kompanisë dhe ekonomia në hije	22
6.2. Gjasa për tu kapur dhe pasojat e mundshme	25
7. ANALIZA EMPIRIKE.....	26
7.1. Variabëli i varur	26
7.2. Variabëlit e pavarur	26
7.3. Analiza e komponentit kryesor (PCA)	27
7.4. Modeli ekonometrik	28
7.5. Rezultatet	28
8. KONKLUZIONE DHE IMPLIKIMET E POLITIKAVE	32
REFERENCAT	34
SHTOJCA 1: PYETËSORI	37
SHTOJCA 2: KOMPONENTËT E OBSERVUAR DHE TË PAOBSERVUAR TË PBB-SË	45

LISTA E TABELAVE

Tabela 5.1 Raportimi i të hyrave (përqindja e fitimeve reale) në Kosovë dhe ekonomitë e zgjedhura në tranzicion (Matësit si përqindje e të anketuarve të secilit vend që raportohen brenda intervalit të dhënë në kolonën e parë).....	20
Tabela 5.2 Raportimi i numrit të të punësuarve (përqindja e numrit të përgjithshëm të të punësuarve) në Kosovë dhe në ekonomitë e zgjedhura në tranzicion (Matësit si përqindje e të anketuarve të secilit vend që raportohen brenda intervalit të dhënë në kolonën e parë)	21
Tabela 5.3 Raportimi i ulët i pagave (përqindja e pagave aktuale) në Kosovë dhe vendet e zgjedhura	22
Tabela 6.1 Gjasa (probabiliteti) për t'u kapur për raportimin e të hyrave nga biznesi, numrin e të punësuarve, pagat dhe kryerjen e pagesave joformale 'për t'i kryer punët'	25
Tabela 7.1 Matrica e komponentit të rrotulluar	28
Tabela 7.2 Rezultatet e regresionit: Përcaktuesit e përfshirjes së firmave në veprimtarinë në hije	31

LISTA E FIGURAVE

Figura 3.1 Shkalla e informalitetit (punëtorët pa kontrata pune) në vendet e ECA, 2010.....	9
Figura 3.2 Shkalla e informalitetit në vendet evropiane duke përdorur një përkufizim të gjerë të informalitetit	10
Figura 5.1 Indeksi i Ekonomisë në Hijë – Kosova dhe vendet e përzgjedhura.....	17
Figura 5.2 Komponentët e Ekonomisë në Hijë në Kosovë (2018)	18
Figura 5.3 Raportimi i të hyrave nga biznesi (përqindja e fitimeve reale) në Kosovë për vitin 2018 - Krahasimi me vendet e zgjedhura për vitin 2016	19
Figura 5.4 Raportimi i të hyrave nga biznesi (përqindja e fitimeve aktuale) në Kosovë (Aksi vertikal mat përqindjen e të anketuarve që raportohen brenda intervalit të dhënë në boshtin horizontal).....	19
Figura 5.5 Nënraportimi i numrit të të punësuarve (përqindja e numrit aktual të të punësuarve) – Kosova dhe vendet e zgjedhura	20
Figura 5.6 Raportimi i ulët i pagave (përqindja e pagave aktuale) - Kosova dhe vendet e zgjedhura	21
Figura 6.1 Madhësia e ekonomisë në hije (% e PBB-së) sipas sektorit në Kosovë	23
Figura 6.2 Madhësia e ekonomisë në hije (% e PBB) sipas madhësisë së firmës (numri i të punësuarve)	24
Figura 6.3 Nënraportimi i të hyrave nga biznesi, numri i të punësuarve dhe pagat sipas klasës së madhësisë së ndërmarrjes.....	24

1. HYRJE

Analiza e ekonomisë në hije ose e ekonomisë së fshehur është thelbësore për politikëbërësit në matjen e suksesit të tyre në përpjekjet për të zvogëluar madhësinë e saj. Qeveritë e ndryshme synojnë që duke zbatuar politika, masa dhe kontrolle ta zvogëlojnë madhësinë e ekonomisë në hije. Për vendet në tranzicion, siç është Kosova, ekonomia joformale është një temë veçanërisht e rëndësishme, duke marrë parasysh ndryshimin e jashtëzakonshëm institucional me të cilin përballen këto vende (FES, 2013). Në Kosovë, në veçanti, ndërtimi i institucioneve filloi nga e para pas përfundimit të luftës, e cila nga ana tjetër ndikoi në nivelin e lartë të informalitetit dhe rrjedhimisht në të ardhurat tatimore që përbëjnë burimin kryesor të financave për qeverinë. Për shembull, Organizata Ndërkombëtare e Punës - ILO (2018) vlerëson se më shumë se 60 përqind e popullsisë së punësuar në botë janë në ekonominë joformale, shumica e tyre në vendet në zhvillim. Bazuar në të dhënat për vitin 2015, për sa i përket shmangies së taksave, provat sugjerojnë që hendeuku i taksave të BE-së që vjen nga shmangia e taksave të brendshme mund të jetë 825 miliardë euro në vit, (Murphy, 2018).

Përderisa nuk adresohet një shmangie e tillë e taksave ose mosrespektimi i detyrimeve, kjo jo vetëm që kufizon financat publike në dispozicion për të financuar të mirat dhe shërbimet publike, por gjithashtu do të ketë konkurrencë të padrejtë për bizneset që veprojnë në mënyrë formale (Andrews et al., 2011; ILO, 2015 ; OECD, 2012; Williams and Krasniqi, 2017). Për më tepër, literatura tregon se metodat ekzistuese nuk bien dakord për madhësinë e ekonomive në hije në vende të ndryshme, duke shtruar nevojën për dëshmi të mëtejshme. As Kosova nuk përbën përjashtim. Studime të ndryshme tregojnë nivele të ndryshme të informalitetit, bazuar në përkufizime të ndryshme dhe në metodat e përdorura. Për shembull, të dhënat e Bankës Botërore, megjithëse pak të vjetruara, deklarojnë se informaliteti në Kosovë është 40 përqind e PBB-së së vendit (Riinvest, 2013). Studimet më të fundit nga Riinvesti dhe Instituti i Vjenës për Studime Ekonomike Ndërkombëtare sugjerojnë që Kosova është në të njëjtën kategori - 34.4% (Christie and Holzner, 2004).

Në linjë me këtë diskutim, qëllimi i këtij studimi është ndërtimi dhe matja e indeksit të ekonomisë në hije për Kosovën, si dhe eksplorimi i faktorëve kryesorë që ndikojnë në pjesëmarrjen në ekonominë në hije. Ne përdorim termin "ekonomia në hije" për t'iu referuar të gjitha prodhimeve legale të mallrave dhe shërbimeve të prodhuara nga firmat e regjistruara e që fshihen qëllimisht nga autoritetet publike. Studimi është realizuar në bashkëpunim me profesorin Arnis Sauka nga Shkolla e Ekonomisë e Stokholmit në Riga, Letoni. Arnis Sauka dhe Tālis J. Putniņš (2015) e kanë zhvilluar metodologjinë për ta matur madhësinë e ekonomisë në hije bazuar në anketimin e menaxherëve të ndërmarrjeve. Ky indeks dhe shkaqet e pasojat e tij do t'iu ofrojnë hartuesve të politikave informata për marrjen e vendimeve bazuar

në dëshmi. Për më tepër, studimi ofron evidencë empirike rreth faktorëve kryesorë përcaktues që ndikojnë te ndërmarrësit; përfshirjen në ekonominë në hije dhe jep disa rekomandime të politikave. Për më tepër, do të ndihmojë në kuptimin e procesit të ndërmarrësisë në Kosovë dhe në krahasimin me vendet e tjera që kanë përdorur këtë metodologji, siç janë vendet e Baltikut, Moldavia, dhe në mes të tjerash Hungaria dhe Polonia.

Kjo qasje bazohet në nocionin se ata që kanë më të ngjarë ta dinë se sa prodhim/të hyra nënraportohen janë ndërmarrësit që vetë përfshihen në keqraportim dhe në prodhim në hije (për diskutim më të hollësishëm shiko Putniņš dhe Sauka, 2015). Për të marrë vlerësime për madhësinë e ekonomive në hije si përpjesë e PBB-së indeksi kombinon vlerësimet e të hyrave të biznesit të raportuara jo saktë, punonjësit e paregjistruar ose të padeklaruar, si dhe pagat 'në zarf' të paraportuara. Metoda e përdorur në këtë raport për vlerësimin e madhësisë së ekonomisë në hije kërkon më pak supozime sesa shumica e metodave ekzistuese, veçanërisht krahasuar me metodat e bazuara në treguesit makro.

Ky raport hulumtues është i organizuar si në vijim. Në seksionin vijues jepet një pasqyrë e përkufizimit të ekonomisë në hije. Seksioni 3 paraqet kontekstin e hulumtimit dhe jep një përmbledhje të literaturës për ekonominë joformale në Kosovë. Seksioni 4 përshkruan metodën për matjen e ekonomisë në hije. Seksioni 5 paraqet vlerësimet e indeksit dhe analizon format e ndryshme të veprimtarisë në hije në Kosovë. Seksioni 6 analizon përcaktorët e përfshirjes së ndërmarrësve në sektorin në hije dhe qëndrimet e tyre për aktivitetet në hije. Seksioni 7 përmban analizën empirike. Së fundmi, seksioni 8 diskuton përfundimet dhe jep disa implikime të politikave.

2. PËRKUFIZIMI I EKONOMISË NË HIJE

Termi ekonomi në hije përkufizohet nga shumë aspekte dhe shpesh i referohen si ekonomi e nëntokës, ekonomi e fshehtë, ekonomi e zezë, ekonomi e padeklaruar, sektor joformal. Pajtueshmëria e këtyre përkufizimeve tregon se aktivitetet që anashkalojnë vëzhgimin, rregullimin ose taksimin nga qeveria konsiderohen pjesë e ekonomisë në hije.

Ky studim përdor termin "ekonomi në hije" për t'iu referuar të gjitha prodhimeve legale të të mirave dhe shërbimeve të prodhuara nga firmat e regjistruara e që fshihen qëllimisht nga autoritetet publike. Studimi e përshtati përkufizimin e Putniņš dhe Sauka (2015) dhe i përgjigjet asaj që Organizata për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik (OECD), në manualin e tyre gjithëpërfshirës 2002 "Matja e Ekonomisë së Vëzhguar", si dhe Sistemi i Llogarive Kombëtare (SNA 1993) i referohen si "prodhim në nëntokë". Ai është gjithashtu në përputhje me përkufizimet e përdorura nga Schneider, Buehn dhe Montenegro (2010) në një studim të 162 vendeve të Bankës Botërore. SNA (1993) përcakton ekonominë në hije bazuar në disa komponentë, duke përfshirë prodhimin në nëntokë, aktivitetet

e paligjshme, prodhimin e sektorit joformal, prodhimin shtëpiak për konsum vetanak përfundimtar, dhe prodhimin i cili nuk llogaritet për shkak të grumbullimit të pamjaftueshëm të të dhënave. Sidoqoftë, nga lista, prodhimi i fshehtë dhe aktivitetet e paligjshme janë të pamundura për tu matur me anketë se kryesisht mbeten të padukshme (shih Tiszberger, 2019).

Schneider (2012, f. 6) adopton një përkufizim më të ngushtë të ekonomisë në hije, e cila përfshin e gjithë prodhimin ligjor të bazuar në treg të mallrave dhe, të shërbimeve që fshihen qëllimisht nga autoritetet publike për arsyt e mëposhtme:

1. Për të shmangur pagimin e të ardhurave, tatimin në vlerën e shtuar ose tatimet e tjera,
2. Për të shmangur pagimin e kontributeve të sigurimeve shoqërore,
3. Për të shmangur plotësimin e standardeve të caktuara ligjore të tregut të punës, siç janë paga minimale, orari maksimal i punës, standardet e sigurisë, etj., dhe
4. Për të shmangur përmbushjen e detyrimeve të caktuara administrative, të tilla si plotësimi i pyetësorëve statistikorë ose i formularëve të tjerë administrativë.

Indeksi i ekonomisë në hije qysh nga viti 2010 është vlerësuar në vendet e Baltikut (Putniņš dhe Sauka, 2015), në Moldavi, në Rumani (Putniņš, Sauka dhe Davidescu, 2018), dhe së voni edhe për Hungarinë (Tiszberger, 2019) për t'u ofruar politikëbërësve informata për marrjen e vendimeve të arsyeshme të politikave, si dhe për të nxitur të kuptuarin më të thellë të proceseve të ndërmarrësisë dhe të strukturës së ekonomive përkatëse.

Ky përkufizim nuk përfshin aktivitetet e paligjshme të ekonomisë së fshehtë ose krimet klasike si plaçkitjen, grabitjen, shpërndarjen e drogës, etj. Ai gjithashtu përjashton ekonominë joformale shtëpiake e cila përbëhet nga të gjitha shërbimet shtëpiake dhe posaçërisht nga prodhimet për konsumin e tyre përfundimtar.

3. KONTEKSTI I HULUMTIMIT: ANALIZA E EKONOMISË NË HIJE NË KOSOVË

3.1. Matja e informalitetit në Kosovë

Sektori informal që njihet edhe si ekonomia e padeklaruar ose ekonomia në hije është i pranishëm në çdo vend, megjithatë nuk ka konsensus nga studimet se si ta përkufizojnë atë. Strategjia Kombëtare e Kosovës për Parandalimin dhe Luftën Kundër Punës së Padeklaruar, Pastrimit të Parave, Financimit të Terrorizmit dhe Krimeve Financiare 2014-2018 (QeK, 2014), e përkufizon *ekonominë e hirtë të padeklaruar* si tërësi e aktiviteteve që janë të ligjshme, por mbahen të padeklaruar

te autoritetet në përpjekje për të shmangur pagimin e tatimeve ose të kontributeve të sigurimeve shoqërore.

Megjithëse nuk ka asnjë analizë sistematike të informalitetit në Kosovë, vlerësime të ndryshme nga disa raporte dhe studime duke përdorur përkufizime relativisht të ndryshme të konceptit tregojnë një nivel të ngjashëm të informalitetit në Kosovë. Sipas Strategjisë Kombëtare të Kosovës për Parandalimin dhe Luftën Kundër Punës së Padeklaruar, Pastrimit të Parave, Financimit të Terrorizmit dhe Krimeve Financiare 2014-2018, ekonomia e padeklaruar në Kosovë vlerësohet të jetë ndërmjet 26.67% deri 34.75% të PBB-së. Ndërsa, në vlerë monetare varion midis një milion Euro në 2008 dhe 1.7 miliardë Euro në vitin 2012. Një raport i ndryshëm nga Programi i Reformës Ekonomike sugjeron që niveli i ekonomisë së padeklaruar është rreth 32% e PBB-së së vendit (QeK, 2018).

Një vlerësim tjetër nga një projekt i financuar nga BE, "Mbështetje e mëtejshme për Kosovën" realizuar në vitin 2017, vlerësoi se në krahasim me vitin 2013, ekonomia e padeklaruar në Kosovë në 2015 ra me një pikë përqindjeje duke rezultuar në 31.7% të PBB-së. Madhësia e sektorit joformal gjithashtu ra në vlerë absolute nga 1,594 milion € në 2013, në 1,368 milion € në 2015. Në këtë raport janë përdorur metoda indirekte makro që vlerësojnë shtrirjen e sektorit joformal duke llogaritur diferencën midis të ardhurave totale të disponueshme të ekonomive shtëpiake dhe të ardhurave zyrtare (të ardhurat nga tatimi ose të liruara nga taksat). Vlen të theksohet se ekonomia e padeklaruar e vlerësuar përmes kësaj qasjeje është e barabartë me vlerësimin e hendekut total të taksave.

Era Dabla-Norris et al, (2008) sugjerojnë se kur vlerësohet madhësia e ekonomisë joformale është e rëndësishme të vlerësohet madhësia e firmave pasi që kjo është shumë e lidhur me informalitetin. Në Kosovë, punonjësit në firmat e mëdha kanë më shumë të ngjarë të kenë kontrata pune dhe një pjesë e konsiderueshme e të punësuarve në firma të vogla punojnë pa kontrata pune. Një disavantazh i përdorimit të madhësisë së firmave si tregues i madhësisë së sektorit joformal është se shumë firma të vogla funksionojnë zyrtarisht dhe punësojnë vetëm punëtorë zyrtarë ndërsa shumë firma të mëdha përdorin punonjës joformal.

Një vlerësim tjetër i kryer nga Sondazhi i Ndërmarrjeve i Bankës Botërore ka përdorur një anketim të 202 ndërmarrjeve formale private jobujqësore që punësojnë pesë ose më shumë të punësuar. Ky studim tregoi se 94.4% e firmave të anketuara operonin në sektorin formal kur filluan funksionimin e tyre. Sidoqoftë, ata që hyjnë në treg të paregjistruar, mbeten të tillë për 1.5 vjet që është shumë më e lartë në krahasim me mesataren e Evropës dhe të Azisë Qendrore (0.3 vjet).

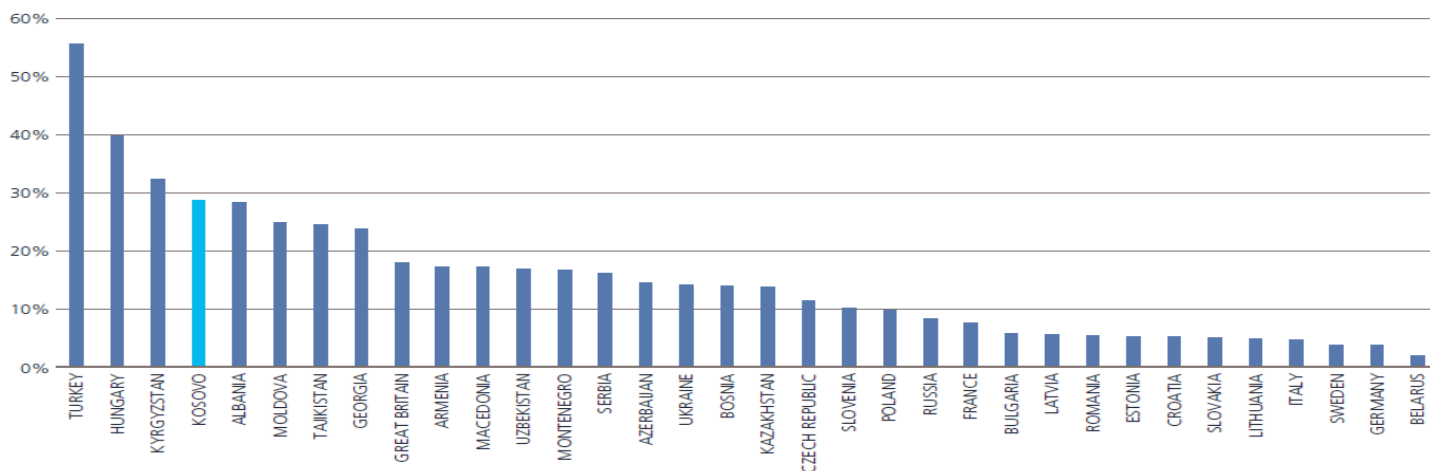
Bazuar në këtë studim, dy të tretat e firmave formale në Kosovë theksojnë se ato konkurrojnë me firma që operojnë në sektorin joformal e 58.8% theksojnë se praktika e konkurrentëve në ekonominë e padeklaruar është njëri prej kufizimeve

më të mëdha. Në krahasim me rajonin e Evropës dhe të Azisë Qendrore në përgjithësi, këto përqindje janë shumë më të larta (Banka Botërore, 2013).

Kur analizohet aspekti i punësimit në sektorin joformal, duke përdorur përkufizimin e *përgjithshëm*: informaliteti konsiston në punëtorë të papaguar të familjes, punëtorë të vetëpunësuar në firma të vogla, punëtorë të vetëpunësuar në angazhime joprofesionale dhe punëtorë në firma të vogla (pesë ose më pak të punësuar). Duke përdorur këtë përkufizim të punëtorëve joformalë në Kosovë, bazuar në të dhënat e Anketës së Forcës së Punës, informaliteti do të përbëhej nga rreth një e treta e totalit të punëtorëve në tregun e punës. 65 përqindshi i mbetur janë të punësuar formalë. Sidoqoftë, vlen të përmendet se këto shifra mund të mos jenë të sakta duke marrë parasysh që edhe punëtorët e punësuar zyrtarisht mund të marrin "paga të zarfit"¹ për të shmangur tatimin në të ardhura. Ky fenomen është mjaft i përhapur në Evropën Lindore. Kur informaliteti përcaktohet më ngushtë si përqindje e punonjësve me pagë që nuk kanë kontratë pune, vlerësohet se rreth 15% e punëtorëve në Kosovë punojnë në sektorin informal.

Në krahasim me vendet e tjera të Evropës dhe të Azisë Qendrore, bazuar në vlerësimet nga Anketa Jeta në Tranzicion për vitin 2010, Kosova ka një nga nivelet më të larta të informalitetit duke përdorur përkufizimin e ngushtë të punëtorëve të punësuar pa kontrata. Kjo shifër tregon që informaliteti mund të jetë edhe më i lartë se ai i vlerësuar më lart nga LFS.

Figura 3.1 Shkalla e informalitetit (punëtorët pa kontrata pune) në vendet e ECA, 2010

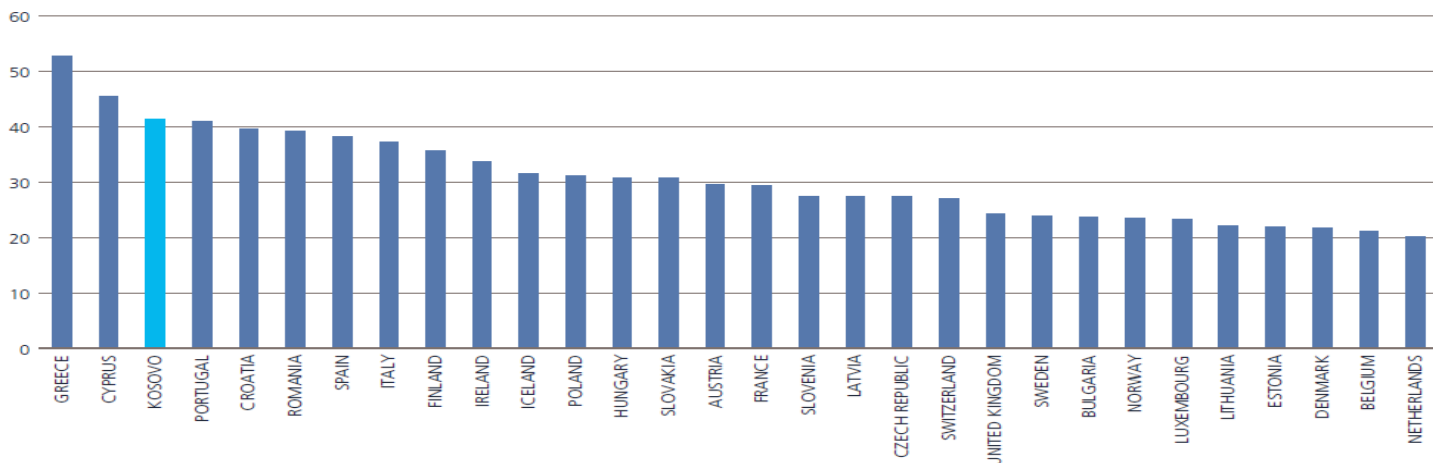
Burimi: Cojocar. 2017, llogaritjet e stafit të Bankës Botërore duke përdorur LITS 2010.

Nëse krahasohet me vendet evropiane, siç paraqitet në figurën 3.1, informaliteti në Kosovë është dukshëm më i lartë se në shumicën e këtyre vendeve dhe rreth dyfish më i lartë se ai i Belgjikës dhe Holandës. Duke përdorur përkufizimin e informalitetit

¹ Pagat e zarfit i referohen një pagese shtesë të padeklaruar të marrë 'nën tryezë' ose 'në zarf'.

si në vijim: "të punësuar në njësi prej 10 ose më pak, punëtorë të vetëpunësuar me ose pa punonjës në angazhime joprofesionale, dhe të gjithë punonjësit e papaguar të familjes", figura 3.2 tregon se vetëm dy vende, Greqia dhe Qiproja, kanë shkallë më të lartë të informalitetit sesa Kosova

Figura 3.2 Shkalla e informalitetit në vendet evropiane duke përdorur një përkufizim të gjerë të informalitetit

Burimi: Cojocar. 2017, figura përdor Databazën e anketës së fuqisë punëtore të BE-së dhe të anketës së fuqisë punëtore në Kosovë (2012).

Në vitin 2013 Riinvest ka zhvilluar një studim për të vlerësuar pagesën e tatimeve nga ndërmarrjet në Kosovë dhe ka zbuluar se menaxherët dhe pronarët e ndërmarrjeve mesatarisht nuk i deklarojnë 37 përqind të të punësuarve të tyre. Sektori i përfshirë kryesisht në informalitet është bujqësia, shëndetësia dhe puna sociale, si dhe ndërtimi, pasi që këta sektorë kryesisht punësojnë punëtorë me aftësi të ulëta dhe punë të rastit, ndërsa në rastin e sektorit të bujqësisë punësohen edhe punëtorë të papaguar të familjes. Megjithatë, shifra e informalitetit në këtë studim mund të jetë edhe më e lartë duke marrë parasysh që ky studim vlerëson punësimin e padeklaruar në ndërmarrjet e regjistruara dhe nuk kap punësimin në ndërmarrjet e paregjistruara, kështu që informaliteti mund të jetë i nënvlerësuar. Duke përdorur të njëjtën bazë të të dhënave, Raporti për Zhvillimin Njerëzor për vitin 2012 i UNDP-së (2013) sugjeron se të punësuarit e padeklaruar në tregun e punës të Kosovës janë rreth 30 deri 40%.

3.2. Shkaktarët e informalitetit në Kosovë

Dështimet dhe papërsosmëria e institucioneve formale krijojnë një asimetri të moralit të shtetit, i cili përbëhet nga ligjet dhe rregulloret, dhe moralit të qytetarit, që përfshin normat, vlerat dhe besimet në lidhje me ligjet dhe rregulloret. Sipas Cojocar (2017), Kosova në krahasim me vendet fqinje renditet më ulët në stabilitetin politik dhe sundimin e ligjit. Korrupsioni i përhapur, çështjet e pazgjidhura të qeverisë dhe mungesa e sundimit të ligjit e kanë ulur moralin e kosovarëve i cili nuk është në përputhje me moralin e shtetit. Paqëndrueshmëria e

vazhdueshme politike dhe mosfunktionimi i qeverisë ka bërë që qytetarët ta humbin besimin në institucionet shtetërore.

Efektiviteti i qeverisë duket se është një përcaktues i rëndësishëm i rritjes së ekonomisë së padeklaruar në Kosovë (Cojojaru, 2017). Në krahasim me vendet fqinje, Kosova renditet në nivelin më të ulët për sa i përket cilësisë së institucioneve, efektivitetit të qeverisë dhe sundimit të ligjit. Indikatorët Mbarëbotërorë të Qeverisjes raportojnë se disa dimensione të sundimit të ligjit dhe të efektivitetit të qeverisë janë përmirësuar nga viti 2010 në 2015, gjatë këtyre viteve ka ende një hendek qeverisjeje në krahasim me përmirësimet në vendet fqinje.

Në lidhje me këtë, nga të dhënat e raportuara nga Krasniqi dhe Williams (2018) nga sondazhi i firmave në Kosovë rezulton se raportimi i ulët i shitjeve të kompanive është dukshëm më i lartë në mesin e firmave më të vogla dhe të reja, dhe firmave në pronësi të burrave. Asnjë asociim domethënës nuk është gjetur ndërmjet dështimeve formale institucionale dhe raportimit të ulët të shitjeve, por ekziston një lidhje statistikisht signifikante midis raporteve të shitjeve të nënraportuara dhe nivelit të besimit vertikal dhe horizontal. Kjo do të thotë që besimi i qeverisë i matur nga perceptimi i korrupsionit luan një rol kryesor në informalitet.

Dështimet institucionale dhe papërsosmëritë zvogëlojnë moralin e qytetarëve dhe zvogëlojnë motivin e tyre për t'u futur në sektorin formal në krahasim me sektorin joformal. Dështimet në institucionet formale që rrisin prevalencën e funksionimit joformal të ndërmarrjeve, ndër të tjera janë: korrupsioni dhe cilësia e qeverisjes; PBB më e ulët për frymë; ulja e shpenzimeve për ndërhyrjet në tregun e punës për të ndihmuar grupet e cenueshme; niveli më i ulët i shpenzimeve sociale; dhe sisteme të transferit social që janë më pak efektive në uljen e nivelit të pabarazisë dhe privimit të rëndë material, i cili përfshin përmirësimin e efikasitetit të grumbullimit.

4. METODAT E PËRDORURA NË NDËRTIMIN E INDEKSIT

4.1. Anketimi i ndërmarrësve

Indeksi i Ekonomisë në Hije bazohet në anketën me ndërmarrës të kryer në vitin 2019 nga Akademia e Shkencave dhe Arteve e Kosovës, duke ndjekur metodën e Putniç dhe Sauka (2015). Intervistat janë kryer nga anketuesit e trajnuar, studentë të vitit të tretë të Fakultetit Ekonomik të Universitetit të Prishtinës. Intervistat janë zhvilluar me vendimmarrës kyç në kompani, kryesisht pronarë/menaxherë të ndërmarrjeve.

Anketimi u krye në vitin 2019 në mes të shkurtit dhe marsit dhe përmban pyetje në lidhje me aktivitetin në hije gjatë dy vjetëve të mëparshëm. Studimi përdor mostrimin e shtresuar të rastësishëm për të ndërtuar mostra që janë përfaqësuese të popullsisë së firmave në Kosovë. Mostra është nxjerrë nga regjistri i biznesit të

kompanive të Kosovës i Agjencisë së Regjistrimit të Bizneseve në Kosovë. Në përputhje me Putniç dhe Sauka (2015) ne formojmë grupe sipas madhësisë (duke përdorur numrin e të punësuarve) dhe duke marrë mostra të barabarta të rastit nga çdo grup sipas madhësisë. Gjithsej, për Kosovën janë realizuar minimum 500 intervista telefonike.

Forma e pyetësorit (shih Shtojcën 1) përmban katër seksione kryesore: (i) ndikimet e jashtme dhe kënaqësinë; (ii) veprimtarinë në hije; (iii) karakteristikat e kompanisë dhe të pronarit; dhe (iv) qëndrimet e ndërmarrësve. Siç sugjeron Putniç dhe Sauka (2015) për ta rritur normën e përgjigjes dhe vërtetësinë e përgjigjeve, pyetësi fillon me pyetje jo të ndjeshme në lidhje me kënaqësinë me politikën qeveritare dhe tatimore, para se të vendosen pyetjet më të ndjeshme në lidhje me aktivitetin në hije dhe keqraportimin e qëllimshëm. Kjo qasje 'graduale' rekomandohet nga studime metodologjike të dizajnit të anketës në kontekstin e evazionit fiskal dhe të ekonomisë në hije (p.sh. Williams and Krasniqi, 2017; Krasniqi and Williams, 2017; Gerxhani, 2007; dhe Kazemier dhe Van Eck, 1992). Më tej, anketa është përshtatur si një studim i kënaqësisë me politikën e qeverisë, në vend se të jetë një studim i evazionit fiskal dhe keqraportimit (i ngjashëm me Hanousek dhe Palda, 2004). Ne gjithashtu të anketuarve u garantojmë 100% konfidencialitet në lidhje me identitetin e tyre.

Në bllokun e parë të anketës, 'ndikimet e jashtme', të anketuarve u kërkohet të shprehin kënaqësinë e tyre me Shërbimin e të Ardhurave Shtetërore, politikën tatimore, legjislacionin e biznesit dhe mbështetjen e qeverisë për ndërmarrësit në vendin përkatës. Pyetjet përdorin një shkallë Likerti prej pesë pikësh, nga "1" ("shumë e pakënaqur") në "5" ("shumë e kënaqur"). Seksioni i parë i pyetësorit gjithashtu përfshin dy pyetje që lidhen me normat sociale të ndërmarrësve: tolerancën e sipërmarrësve ndaj evazionit fiskal dhe ryshfetit. Për shkak të ndjeshmërisë së temës, matësit e tolerancës shërbejnë për një rol të dytë të rëndësishëm si variabël kontrollues për ta kuptuar shtrirjen e aktiviteteve në hije.

Seksioni i dytë i pyetësorit, 'biznesi joformal', është ndërtuar duke u bazuar në konceptet e ndërmarrësisë produktive, joproduktive dhe destruktive nga Baumol (1990), në vlerësimin e 'devijimit' ose të 'largimit nga normat' brenda organizatave (p.sh. Warren, 2003) dhe në studime empirike të evazionit fiskal në mjedise të ndryshme (p.sh. Fairlie, 2002; Aidis dhe Van Praag, 2007; Feld dhe Schneider, 2010; Webb et. al., 2013). Ne e vlerësojmë sasinë e aktivitetit në hije duke u kërkuar ndërmarrësve ta vlerësojnë shkallën e nënraportimit të të ardhurave të biznesit (fitimet neto), nënraportimin e numrit të të punësuarve, nënraportimin e pagave të paguara për punonjësit dhe përqindjen e të hyrave që firmat i paguajnë si ryshfet.

Ne përdorim qasjen 'indirekte' për pyetje në lidhje me biznesin joformal, duke i pyetur ndërmarrësit për 'firmat në industrinë e tyre' në vend se për 'firmën e tyre'. Në vitet e fundit është pranuar se për shkak se pjesëmarrja në ekonominë informale

është shoqërisht e ligjshme nga pikëpamja e institucioneve informale, edhe nëse është e paligjshme për sa i përket institucioneve formale, të anketuarit do të diskutojnë hapur me intervistuesit pjesëmarrjen e tyre (Kazemier, 2014; Williams dhe Krasniqi, 2018).

Prandaj, studime të ndryshme vazhduan t'u bënin të anketuarve pyetje indirekte në lidhje me angazhimin e tyre në ekonominë informale (Williams and Schneider, 2013; Putninš and Sauka, 2015). Kjo qasje diskutohet nga Gerxhani (2007) si një metodë për të marrë përgjigje më të vërteta dhe është e përdorur nga Hanousek dhe Palda (2004). Studimi i realizuar nga Sauka (2008) tregon se edhe nëse pyeten indirekt përgjigjet e ndërmarrësve mund t'i atribuohen të anketuarit ose kompanisë a kompanisë specifike që e përfaqëson i anketuari. Për më tepër, përvoja nga Sauka (2008) sugjeron që intervistat telefonike janë një mjet i përshtatshëm për të nxjerrë informata rreth evazionit fiskal. Në një studim së fundit, Tiszberger (2019) ka përdorur intervista ballë për ballë për të zbatuar llogaritjen e indeksit të ekonomisë në hije bazuar në Putninš dhe Sauka (2015). Sidoqoftë, për shkak të kontekstit specifik të Kosovës dhe bazuar në përvojën paraprake me anketime të ngjashme, ky studim e përdor metodën e intervistimit ballë për ballë.

Pjesa e dytë e pyetësorit gjithashtu mat perceptimet e ndërmarrësve për mundësinë e kapjes në forma të ndryshme të veprimtarisë në hije dhe ashpërsinë e ndëshkimeve nëse dikush keqraporton me qëllim. Përveç matjes së përfshirjes në ekonominë në hije të bizneseve të regjistruara, ne përfshijmë një pyetje që mat sasinë e biznesit të peregjistruar. Ne ua shtrojmë pronarëve/menaxherëve e bizneseve të regjistruara pyetjen e mëposhtme (shiko pyetjen 12 në Shtojcën 1):

"Në disa industri, përveç ndërmarrjeve të regjistruara siç është juaja, funksionojnë edhe ndërmarrjet e peregjistruara, por nuk raportojnë asnjë nga aktivitetet e tyre tek autoritetet. Sipas mendimit tuaj, çfarë përqindje e prodhimit të përgjithshëm të mallrave/shërbimeve të industrisë suaj kryhet nga ndërmarrjet e peregjistruara ...?"

Edhe pse ua bëjmë këtë pyetje pronarëve/menaxherëve të bizneseve të regjistruara, ne besojmë se duke qenë ekspertë në industrinë e tyre ata mund të dinë përafërsisht sa biznese të peregjistruara veprojnë në industrinë e tyre. Kompanitë e regjistruara konkurrojnë me ato të peregjistruara dhe prandaj duhen të jenë të vetëdijshëm për kompani të tilla.

Ne nuk e përfshijmë prodhimin e bizneseve të peregjistruara në indeksin e ekonomisë në hije pasi aktiviteti i tyre nuk përshtatet me përkufizimin tonë për ekonominë në hije. Sidoqoftë, duke përfshirë pyetjen 12, ne jemi në gjendje të japim një pasqyrë më të thelluar të ekonomisë së pavrojtuar në Kosovë. Siç ilustron në Shtojcën 2, pjesët kryesore të ekonomisë së pavrojtuar janë:

1. Të ardhura të paraportuara nga prodhuesit e regjistruar. Kjo është ajo që ne i referohemi si 'ekonomi në hije' dhe e matim me Indeks tonë vjetor që nga viti 2010.
2. Të ardhura të paraportuara nga prodhuesit e paregjistruar. Ky komponent është matur që nga viti 2013 dhe nuk është i përfshirë në Indeks.
3. Të ardhura nga prodhimi i mallrave/shërbimeve të paligjshme. Ne nuk e matim këtë komponent të ekonomisë së pavrojtuar pasi kërkon metoda të ndryshme.

Seksioni i tretë i pyetësorit i pyet ndërmarrësit në lidhje me performancën e kompanisë së tyre (ndryshimi në përqindje të fitimit neto të shitjeve, qarkullimi i shitjeve dhe punësimi gjatë vitit të mëparshëm), moshën e kompanisë, industrinë dhe rajonin.

Seksioni i katërt i pyetësorit i merr mendimet dhe qëndrimet e ndërmarrësve për evazionin fiskal. Këtë vit ne kemi përfshirë pyetje shtesë në lidhje me moralin e ndërmarrësve për tatimin. Ne bazohemi te Torgler dhe Schneider (2009) të cilët e përcaktojnë moralin e taksave si një detyrim moral për të paguar tatime dhe "një besim për të kontribuar në shoqëri duke paguar taksat" (Torgler dhe Schneider 2009: 230). Qasje të ngjashme përdorim edhe për pyetje të tjera që kanë të bëjnë me evazionin fiskal, ne e shtrojmë indirekt pyetjen e moralit tatimor, duke kërkuar nga menaxherët e ndërmarrjeve të deklarojnë në çfarë mase ata do të pajtoheshin ose nuk do të pajtoheshin me deklaratën: "Kompanitë në industrinë tuaj do të mendojnë se është gjithmonë e justifikuar të mashtrojnë për tatimet nëse u vjen mundësia" duke përdorur shkallën nga 1 ("nuk pajtohem fuqishëm") deri në 5 ("pajtohem fuqishëm"). Ne gjithashtu përfshijmë një pyetje mbi përkatësinë në komunitet (Q22c) dhe pyetje mbi kontributin e perceptuar në rritjen e ekonomisë dhe shoqërisë në përgjithësi (Q22a), që të dy faktorë të lidhur me moralin e tatimeve.

Në studimin e këtij viti, ne gjithashtu përfshijmë pyetje nga Anketa e Mjedisit të Biznesit dhe Performancës së Ndërmarrjeve (BEEPS) të zhvilluar nga Banka Botërore/Banka Evropiane për Rindërtim dhe Zhvillim (BERZH) për të matur ndikimet mjedisore siç janë institucionet. Ne i pyesim të anketuarit se në çfarë mase ndikojnë faktorë të tillë si administrata tatimore, niveli i tatimeve, rregullat e tregtisë dhe doganave, licencimi i biznesit dhe lejet, funksionimi i gjyqësorit /gjykatave, pasiguria në lidhje me politikën rregullatore, korrupsionin, praktikën antikonkurrense të konkurrentëve të tjerë dhe paqëndrueshmërinë politike që ndikon në operacionet aktuale të një biznesi (Q23).

4.2. Matja e Indeksit të Ekonomisë në Hijë

Indeksi mat madhësinë e ekonomisë në hije si përqindje e PBB-së. Ekzistojnë tri metoda të zakonshme të matjes së PBB-së: qasja e prodhimit, e shpenzimeve dhe

e të ardhurave. Indeksi ynë bazohet në qasjen e të ardhurave, e cila llogarit PBB-në si shuma e pagës bruto të punonjësve (të ardhurat bruto personale) dhe të ardhurat operative bruto të firmave (të ardhurat bruto të korporatave). Llogaritja e Indeksit vijon në tre hapa: (i) vlerësimi i shkallës së raportimit të pagave të punonjësve dhe raportimi i të ardhurave operative të firmave duke përdorur përgjigjet e anketës; (ii) vlerësimi i prodhimit në hije të secilës firmë si një mesatare e ponderuar të pagës së raportuar të punonjësve të saj dhe të ardhurave operative të nënraportuara, me peshat që pasqyrojnë proporcionet e shpërblimit të punonjësve dhe të ardhurat operative të firmave në përbërjen e PBB-së; dhe (iii) llogaritja e një mesatareje të ponderuar të prodhimit të hijeve në të gjithë firmat.

Në hapin e parë, raportimi i të ardhurave nga ndërmarrja, $UR_i^{Operatingincome}$, vlerësohet drejtpërdrejt nga pyetja përkatëse e anketës (pyetja 7). Megjithatë, raportimi i pagave të punonjësve përbëhet nga dy komponentë: (i) raportimi i pagave, ose 'rrogat e zarfeve' (pyetja 11); dhe (ii) punonjës të paraportuar (pyetja 9). Duke i kombinuar dy përbërës, pjesa totale e paraportuar e shpërblimit të punonjësve të firmës është:

$$UR_i^{Employeere remuneration} = 1 - (1 - UR_i^{Salaries})(1 - UR_i^{Employees})$$

Në hapin e dytë, për secilën firmë ne ndërtojmë një mesatare të ponderuar të të ardhurave të korporatës dhe të ardhurave personale të nënraportuara, duke prodhuar një vlerësim të përpjesës së paraportuar (në hije) të prodhimit (të ardhurave) të firmës:

$$\begin{aligned} \text{Shadowproportion}_i &= \alpha_c UR_i^{Employeere remuneration} + (1 - \alpha_c) UR_i^{Operatingincome} \end{aligned}$$

ku α_c është raporti i shpërblimit të punonjësve (bazuar në pjesën e llogarive kombëtare, i cili është zëvendësues i munguar i informacionit për Kosovën në pikën D.1 të Eurostat) me shumën e shpërblimit të punonjësve dhe të ardhurave bruto të operacioneve të firmave (bazuar në të dhënat e Administratës Tatimore për të zëvendësuar pikat e Eurostat B.2g dhe B.3g). Siç sugjerohet nga Putniš dhe Sauka (2015) marrja e një mesatareje të ponderuar të matësve të raportimit sesa të një mesatareje të thjeshtë është e rëndësishme për të lejuar që Indeksi i Ekonomisë në Hijë të interpretohet si një pjesë e PBB-së.

Në hapin e tretë të metodologjisë Putniš dhe Sauka (2015), merret një mesatare e ponderuar e prodhimit të nënraportuar $\text{Shadowproportion}_i$, nëpër firmat në vend c (në rastin tonë është vetëm një vend – Kosova) për të arritur te Indeksi i Ekonomisë në Hijë për atë vend:

$$INDEX_C^{Shadow economy} = \sum_{i=1}^{N_c} w_i \text{Shadowproportion}_i$$

Peshat w_i janë kontributi relativ i secilës firmë në PBB-në e vendit, të cilën e vlerësojmë me përafërsi përmes shumës relative të pagave të paguara nga firma. Ngjashëm me hapin e dytë, pesha në këtë mesatare përfundimtare është e rëndësishme për të mundësuar që Indeksi i Ekonomisë në Hije ta pasqyrojë përpjesën e PBB-së.

5. INDEKSI I EKONOMISË NË HIJE PËR KOSOVËN PËR VITIN 2018

Megjithëse pyetjet në lidhje me evazionin fiskal në përgjithësi janë të shoqëruara me shkallë të lartë të mospërgjigjes, në rastin tonë ne arritëm shkallën e përgjigjes më të lartë se 88 përqind për raportimin e pagave, raportimin e të ardhurave dhe të punësuarve. Shkalla e lartë e përgjigjes shton vlefshmërinë e rezultateve tona dhe rrit vlerësimin e precesionit të ekonomisë në hije në Kosovë.

Bazuar në metodologjinë e prezantuar në Seksionin 3, vlerësohet që indeksi i ekonomisë në hije për Kosovën në vitin 2018 është 39.5 përqind. Bazuar në këtë vlerësim, madhësia e ekonomisë në hije është rreth 39 përqind e PBB-së. Duke marrë parasysh që PBB-ja e Kosovës me çmime aktuale në vitin 2018 ishte 6 725.9 milion euro, ekonomia në hije është rreth 2.66 miliardë euro në vit, që është më e lartë se buxheti vjetor i shtetit.²

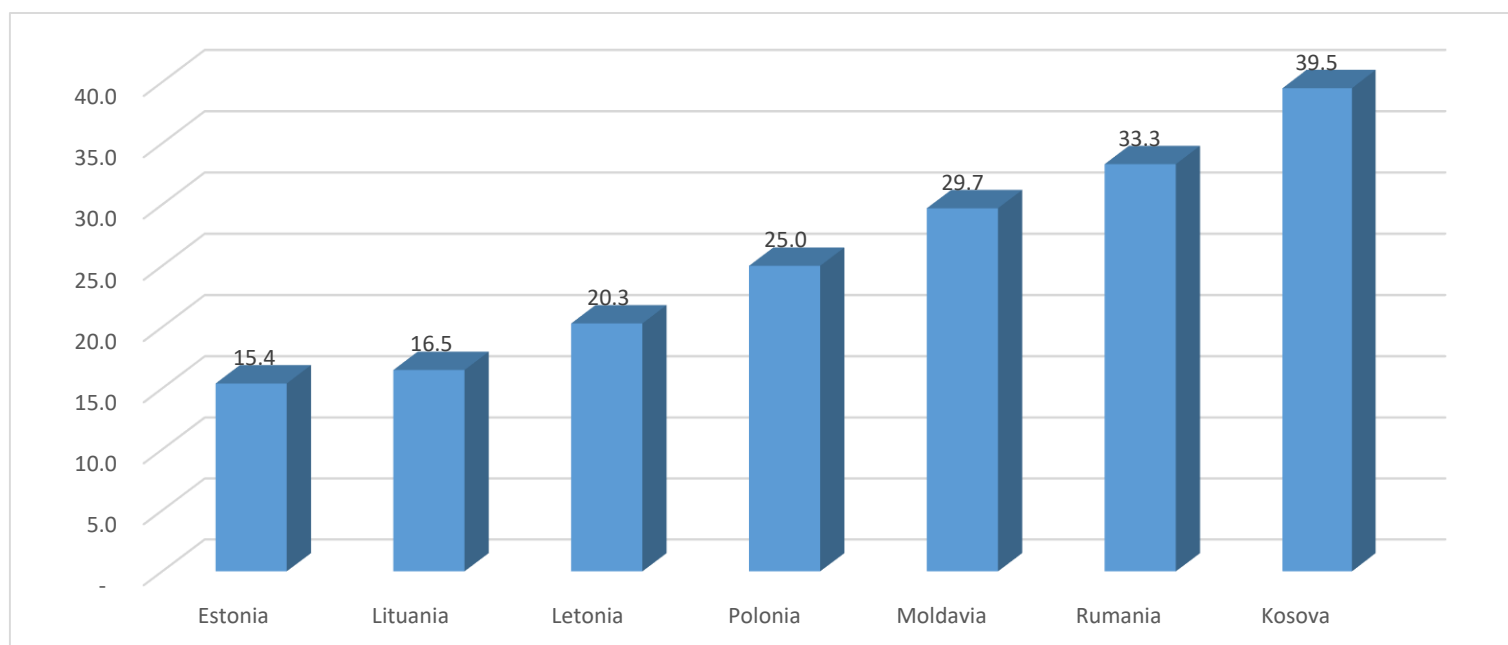
Të dhënat zyrtare për tregun e hirtë mungojnë; megjithatë, të dhënat e Bankës Botërore, megjithëse pak të vjetruara, tregojnë se informaliteti në Kosovë është 40 përqind e PBB-së së vendit. Në vlerë monetare, kjo është rreth 2 miliardë euro. Nga ky numër, ne shohim se buxheti i shtetit humbet më shumë se 300 milionë euro në vit (thjesht duke llogaritur TVSH; Riinvest, 2013).

Figura 5.1 ilustron indekset e ekonomisë në hije për vendet e zgjedhura (madhësia e ekonomive në hije si përpjesë e PBB-së) duke përdorur metodën e Putniqsh dhe

² Sipas Agjencisë së Statistikave të Kosovës (ASK), PBB-ja e Kosovës me çmime aktuale në vitin 2018 ishte 6 725.9 milion euro. Rritja reale në 2018, në krahasim me vitin 2017, ishte 3.82%, ndërsa PBB për frymë për vitin 2018 ishte 3 746 euro. ASK (2019) raporton se rritja reale në vitin 2018 ishte në aktivitetet vijuese ekonomike: Aktivitetet financiare dhe të sigurimeve (17.9%); administrata publike dhe mbrojtja; sigurimi i detyrueshëm shoqëror (9.5%); ndërtimi (9.3%); aktivitetet shëndetësore dhe të punës sociale (8.1%); tregtia me shumicë dhe pakicë, riparimi i automjeteve dhe motoçikletave (7.6%); informacioni dhe komunikimi (5.1%); industria minerare (4.2%); transporti dhe ruajtja (4.1%); arsimit (3.9%); aktivitete administrative dhe mbështetëse (3.9%); industria e përpunimit (3.4%); hotele dhe restorante (2.9%); biznesi i pasurive të patundshme (2.8%); aktivitetet profesionale, shkencore dhe teknike (2.7%); arti, argëtimi dhe rekreacioni (2.3%); shërbime të tjera (1.4%); dhe furnizimi me ujë (0.6%). Bazuar në ASK, rritja reale nga komponentët kryesorë të PBB-së me qasjen e shpenzimeve për vitin 2018 ishte: Importi i shërbimeve (22.5%); Shpenzimet e konsumit përfundimtar të qeverisë (8.9%); importi i mallrave (6.5%); formimi i kapitalit fiks bruto (6.1%); eksporti i shërbimeve (5.5%); shpenzimet e konsumit përfundimtar të familjes (4.8%); shpenzimet e konsumit përfundimtar të NSIPSH (4.0%).

Sauka (2015). Bazuar në të dhënat për madhësinë e përgjithshme të ekonomive në hije, Kosova ka indeksin më të lartë të ekonomisë në hije, e ndjekur nga Rumania, Moldavia dhe Polonia (25-33%). Shtetet e Baltikut (Estonia, Letonia dhe Lituania) kanë indeks të ulët të ekonomisë në hije (zënë 15-20% të PBB-së).

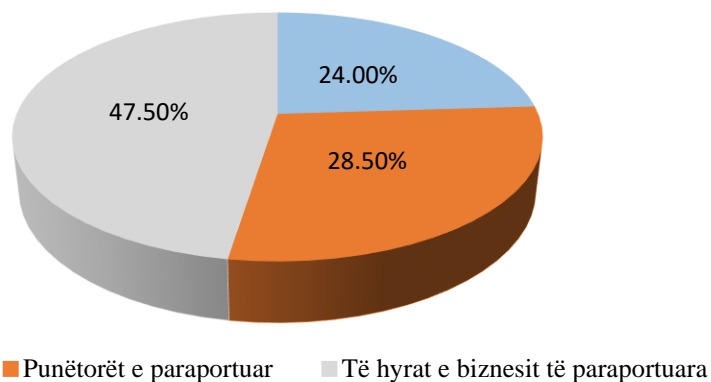
Figura 5.1 Indeksi i Ekonomisë në Hije – Kosova dhe vendet e përzgjedhura

Burimet: për Moldavinë dhe Rumaninë: Davidescu, 2018; për Estoninë, Letoninë dhe Lituanië: Putniņš dhe Sauka (2017); për Poloninë: Lechman dhe Nikulin, 2018; për Kosovën: autorët.

Për të ilustruar më mirë burimet e ekonomisë në hije në Kosovë ne kemi vlerësuar përbërësit e ekonomisë në hije. Figura 5.2 ilustron madhësinë relative të komponentëve të ekonomisë në hije për vitin 2018 në Kosovë. Komponentët më të mëdhenj të ekonomisë në hije janë të hyrat nga biznesi i pareportuar (47.5%) dhe numri i paraportuar i të punësuarve (28.5%), ndërsa përbërësi i fundit është paga e zarfit 24%. Të marra së bashku, nënraportimi që vjen nga nënraportimi i numrit të të punësuarve dhe pagave të zarfit janë pak më të larta sesa nënraportimi i të hyrave nga biznesi (52.5%).

Figura 5.2 Komponentët e Ekonomisë në Hije në Kosovë (2018)

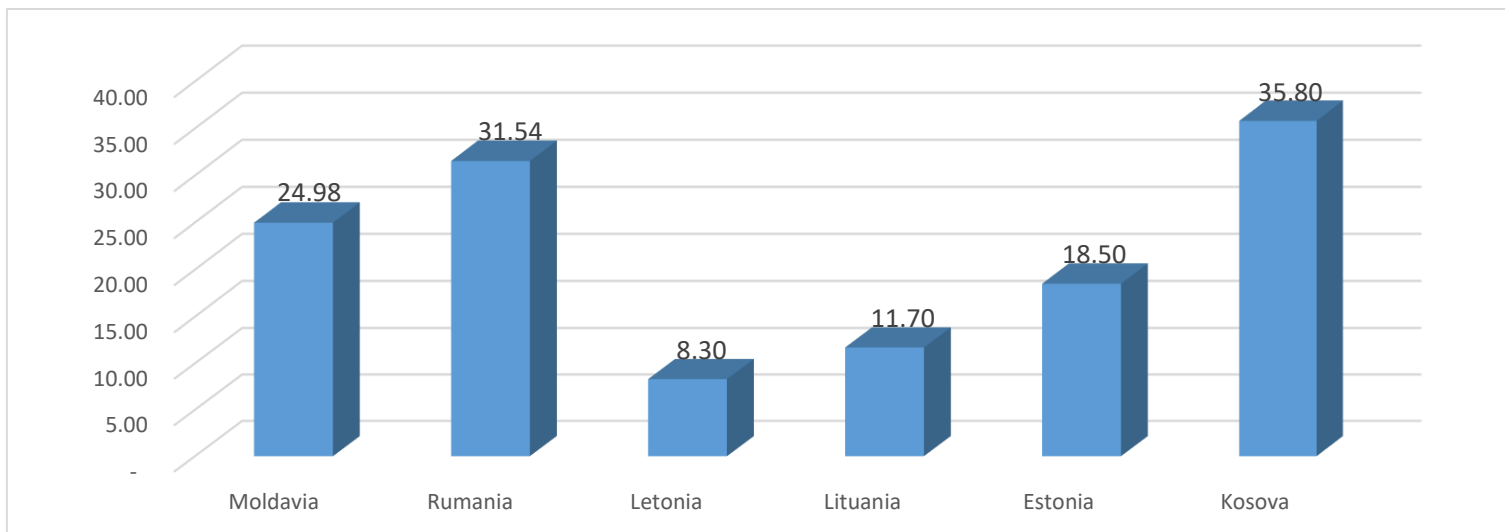
Burimi: Anketa e ASHAK-ut, 2019: autorët

Seksionet vijuese raportojnë gjetjet nga anketimi mbi raportimin e të ardhurave nga biznesi dhe numrin e të punësuarve në Kosovë. Për më tepër, raporti e vendos Kosovën në kontekst krahasues me vendet që kanë kaluar përvoja të ngjashme në rrugën e tyre drejt ndërtimit të ekonomisë së tregut. Përdorimi i të njëjtit instrument hulumtues në studimet e mëparshme përbën mundësi unike për këtë krahasim.

5.1. Nënraportimi i të hyrave të biznesit

Figura 5.3 ilustron përpjesën e raportimit të të ardhurave nga biznesi (fitimet) që fshihen qëllimisht nga autoritetet në Kosovë në vitin 2018 në krahasim me vendet e tjera në vitin 2016. Në Kosovë, 35.8 përqind e të ardhurave nga biznesi janë të raportuara. Sipas Krasniqit dhe Williamsit (2018) që raportojnë të dhëna nga një studim i vitit 2013 në Kosovë që përfshin 500 intervista ballë për ballë me pronarë të ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme, 35.7 përqind e shitjeve vlerësohet të jenë të raportuara, gjë që është shumë afër vlerësimeve tona, duke konfirmuar besueshmërinë e këtij studimi. Kjo është shumë e lartë në krahasim me Moldavinë, Rumaninë, Estoninë, Lituaninë dhe Letoninë. Rumania me 31.5 përqind të të ardhurave nga raportimi i biznesit është afër, por gjithsesi shumë më e ulët se Kosova.

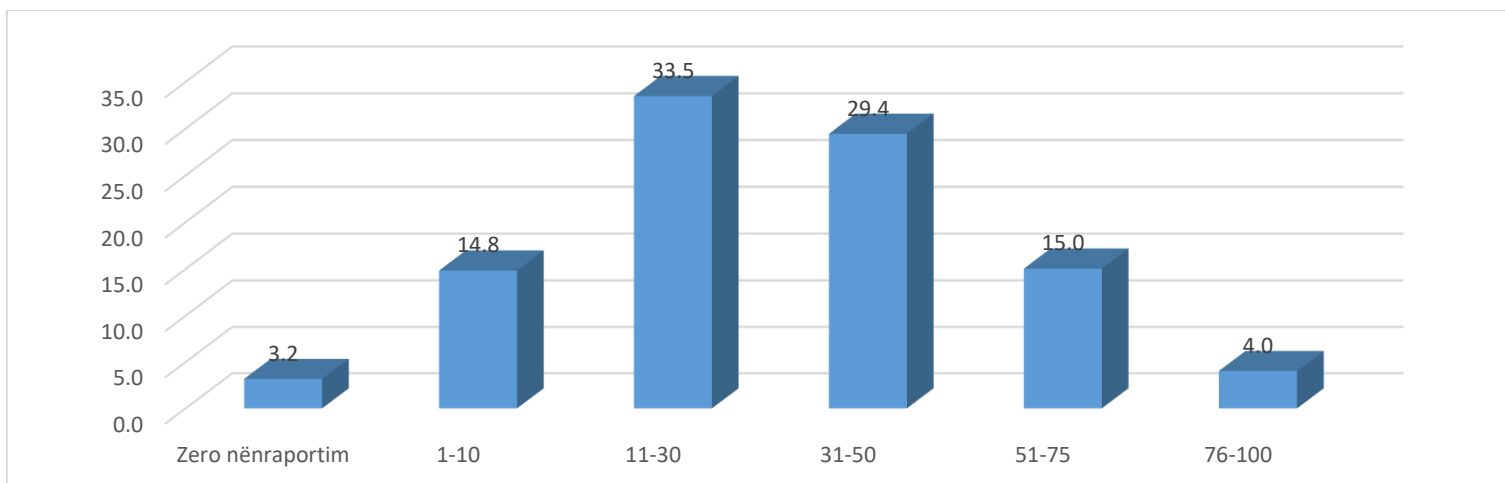
Figura 5.3 Raportimi i të hyrave nga biznesi (përqindja e fitimeve reale) në Kosovë për vitin 2018 - Krahasimi me vendet e zgjedhura për vitin 2016

Burimi: Për Moldavinë dhe Rumaninë: Davidescu, 2018; për Estoninë, Letoninë dhe Lituaninë: Putniņš dhe Sauka (2017); për Kosovën: autorët.

Për qëllime të politikave, është interesante të analizohet përqindja e të anketuarve që raportojnë brenda intervalit nga 1-100%. Të dhënat e ilustruara në Figurën 5.4 tregojnë se vetëm 3.2 përqind e të anketuarve deklarojnë se 100% e fitimeve reale u janë raportuar autoriteteve që është jashtëzakonisht e ulët në krahasim me vendet e tjera (shiko Tabelën 5.1).

Figura 5.4 Raportimi i të hyrave nga biznesi (përqindja e fitimeve aktuale) në Kosovë (Aksi vertikal mat përqindjen e të anketuarve që raportohen brenda intervalit të dhënë në boshtin horizontal)

Burimi: Për Moldavinë dhe Rumaninë: Davidescu, 2018; për Estoninë, Letoninë dhe Lituaninë: Putniņš dhe Sauka (2017); për Kosovën: autorët.

Në Moldavi për shembull, afërsisht 29% e të anketuarve deklaruan se raportimi 'në industri' në vitin 2016 ishte 0%, d.m.th., që kompanitë raportuan 100% të fitimeve të tyre reale ndërsa në Rumani vetëm 13.8%, ose përqindje aq e lartë sa 42% në Estoni. Shumica e të anketuarve në Kosovë, rreth 35 përqind deklaruan se 11% -30% dhe 30 përqind e të anketuarve deklaruan se 31-50% e të ardhurave faktike ishin fshehur nga autoritetet. Kjo është më e lartë krahasuar me të gjitha vendet në Tabelën 5.1. Sidoqoftë, për sa i përket raportimit të raporteve ndërmjet intervalit 76-100% Kosova i ka rezultatet më të mira se Moldavia dhe Rumania, por ka raportim më të lartë krahasuar me vendet e Baltikut.

Tabela 5.1 Raportimi i të hyrave (përqindja e fitimeve reale) në Kosovë dhe ekonomitë e zgjedhura në tranzicion (Matësit si përqindje e të anketuarve të secilit vend që raportohen brenda intervalit të dhënë në kolonën e parë)

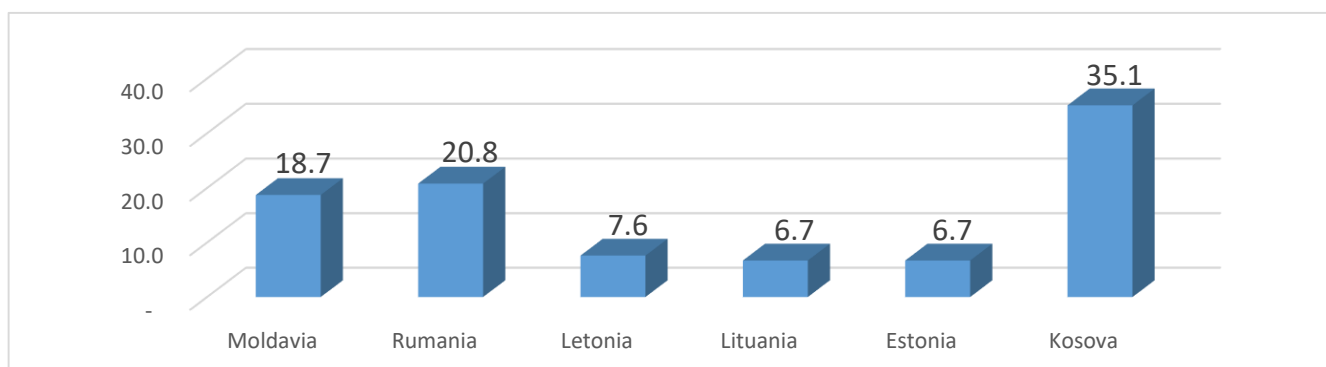
Shkalla e nënraportimit të të hyrave të biznesit (në %)	Moldavia	Rumania	Estonia	Lituania	Letonia	Kosova
Aspak nënraportim	28.8	13.8	42.5	12.5	21.0	3.2
1-10	12.5	20.7	22.8	48.0	27.5	14.8
11-30	16.7	16.2	24.8	31.5	33.6	33.5
31-50	15.9	15.2	7.1	7.0	12.9	29.4
51-75	4.2	6.7	1.2	0.4	3.1	15.0
76-100	6.4	10.5	1.6	0.7	2.0	4.0

Burimi: Për Moldavinë dhe Rumaninë: Davidescu, 2018;
për Estoninë, Letoninë dhe Lituaninë: Putniņš dhe Sauka (2017);
për Kosovën: autorët.

5.1. Nënraportimi i punëtorëve dhe i pagave të tyre

Figura 5.5 ilustron se niveli i raportimit të numrit të të punësuarve është 35.1 përqind. Kjo shifër është shumë më e lartë në krahasim me Moldavinë (18.7) dhe Rumaninë (20.8). Vendet e Baltikut kanë nivele shumë më të ulëta të raportimit të numrit të të punësuarve - të gjitha e kanë më të ulët se 7 përqind.

Figura 5.5 Nënraportimi i numrit të të punësuarve (përqindja e numrit aktual të të punësuarve) – Kosova dhe vendet e zgjedhura

Burimi: Për Moldavinë dhe Rumaninë: Davidescu, 2018;
për Estoninë, Letoninë dhe Lituaninë: Putniņš dhe Sauka (2017);
për Kosovën: autorët.

Në kontekst krahasues, Kosova ka nivelin më të lartë të raportimit në secilin grup. Në veçanti, dallimet mund të vërehen në kushte të raportimit zero. Të gjitha vendet në Tabelën 5.2, variojnë nga 23 deri në gati 4 përqind e të anketuarve që deklarojnë zero raportim të ulët në krahasim me Kosovën vetëm 7 përqind. Kjo kërkon nevojën për masa të politikave për ta adresuar informalitetin e përhapur.

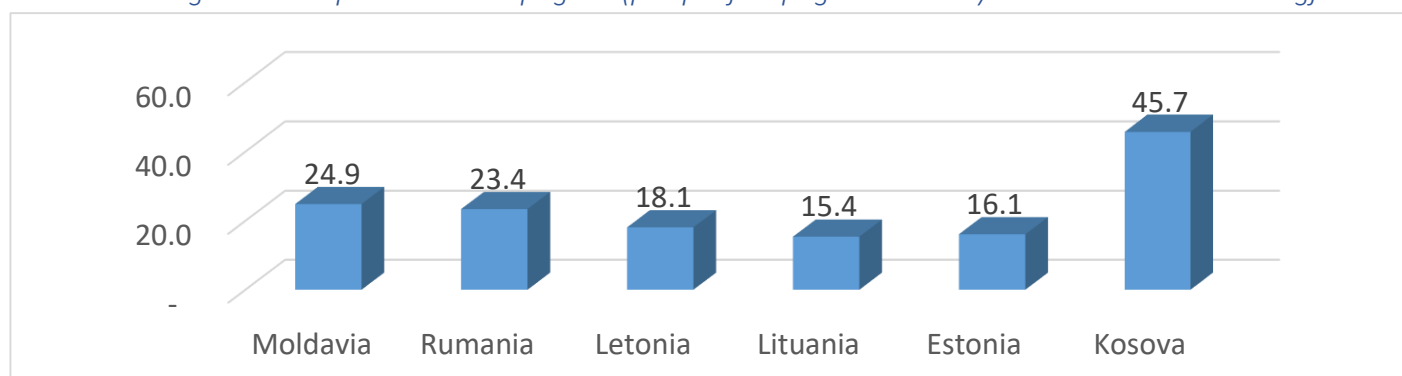
Tabela 5.2 Raportimi i numrit të të punësuarve (përqindja e numrit të përgjithshëm të të punësuarve) në Kosovë dhe në ekonomitë e zgjedhura në tranzicion (Matësit si përqindje e të anketuarve të secilit vend që raportohen brenda intervalit të dhënë në kolonën e parë)

Shkalla e nënraportimit të numrit të të punësuarve (në %)	Moldavia	Rumania	Estonia	Lithuania	Letonia	Kosova
Aspak nënraportim	39.6	23.3	45.2	34.3	42.0	7.1
1-10	14.7	20.2	33.9	48.9	34.2	15.6
11-30	13.9	18.8	15.4	13.3	15.7	29.2
31-50	12.3	10.5	4.8	3.2	6.6	30.9
51-75	3.4	2.9	0.3	0.3	0.3	13.2
76-100	4.4	4.3	0.3	0.0	1.3	4.1

Burimi: Për Moldavinë dhe Rumaninë: Davidescu, 2018; për Estoninë, Letoninë dhe Lituanië: Putniņš dhe Sauka (2017); për Kosovën: autorët.

Figura 5.6 dhe Tabela 5.3 raportojnë vlerësimet e raportimit të nënraportimit të pagave ose të ashtuquajturave "pagat e zarfit", si përqindje e pagës aktuale. Pagat e zarfit ndodhin kur një punonjës merr një pagë të deklaruar zyrtare bazuar në një kontratë zyrtare me shkrim dhe një pagë shtesë të padeklaruar ("zarf"). Kjo pagë e zarfit bazohet në një kontratë verbale të pashkruar, e cila zëvendëson kontratën zyrtare me shkrim (shih Horodnic, 2016). Bazuar në këtë përkufizim, anketa jonë sugjeron që pagat e zarfit përbëjnë deri në 45.7 përqind të pagave aktuale në Kosovë. Kjo është më shumë se dyfishi i Moldavisë dhe i Rumanisë. Në vitin 2016, në të tri vendet e Baltikut pagat e zarfit ishin në një nivel më të ulët (në rangun e 15.4% -18.1% të pagave).

Figura 5.6 Raportimi i ulët i pagave (përqindja e pagave aktuale) - Kosova dhe vendet e zgjedhura

Burimi: Për Moldavinë dhe Rumaninë: Davidescu, 2018; për Estoninë, Letoninë dhe Lituanië: Putniņš dhe Sauka (2017); për Kosovën: autorët.

Tabela 5.3 tregon se të anketuarit raportuan se më shpesh nënraportojnë 31% - 51% të pagave aktuale, që është shumë e lartë në krahasim me vendet e tjera. Në Kosovë, përsëri nënraportimi është shumë i ulët (afërsisht 5% e pagave aktuale), duke sugjeruar që informaliteti është i përhapur për sa i përket pagave. Kategoria “Nuk raportohet aspak” është më e lartë në Moldavi (36.6%) dhe e ndjekur nga Estonia (27.2%) dhe Letonia (21.9%). Në vendet e Baltikut, ndërmarrjet më shpesh nënraportojnë 11% -30% të pagave aktuale.

Tabela 5.3 Raportimi i ulët i pagave (përqindja e pagave aktuale) në Kosovë dhe vendet e zgjedhura

Shkalla e nënraportimit të pagave (në %)	Moldavia	Rumania	Estonia	Lithuania	Letonia	Kosova
Aspak nënraportim	36.60	19.00	27.20	18.60	21.90	5.10
1-10	5.60	16.70	24.50	29.20	17.30	3.77
11-30	14.70	27.10	37.40	43.00	37.90	19.29
31-50	17.90	13.30	9.20	8.60	19.00	49.67
51-75	6.60	3.80	1.70	0.70	2.90	18.18
76-100	4.80	3.80	0.00	0.00	1.00	3.99

Burimi: Për Moldavinë dhe Rumaninë: Davidescu, 2018;
për Estoninë, Letoninë dhe Lituanië: Putniņš dhe Sauka (2017);
për Kosovën

Si përmbledhje, gjetjet e raportuara në këtë pjesë çojnë në përfundimin se nivelet e pagave të zarfit dhe të punësuarve të paraportuar janë shumë të larta në Kosovë dhe arsyeja kryesore për ekonominë në hije më të madhe në Kosovë është kryesisht nënraportimi i pagave. Kjo është një fushë në të cilën politikëbërësit duhet të vazhdojnë ta përqendrojnë vëmendjen e tyre në zhvillimin dhe zbatimin e strategjive për të ulur madhësinë e ekonomisë në hije në Kosovë.

6. PËRCAKTUESIT E AKTIVITETIT NË HIJE: REZULTATET E ANKETËS

Në këtë pjesë ne shqyrtojmë faktorët që ndikojnë në vendimet e firmave për të marrë pjesë në ekonominë në hije. Ne fillojmë duke eksploruar moralin tatimor të ndërmarrësve, gjasën e perceptuar të kapjes dhe të pasojave të mundshme, kënaqësinë e ndërmarrësve me qeverinë dhe autoritetin tatimor, identitetin shoqëror, si dhe fuqinë e mjedisit institucional në Kosovë. Kur është e mundur, ne bëjmë krahasime me shtetet e tjera bazuar në studime të tjera që kanë përdorur të njëjtin instrument hulumtues.

6.1. Karakteristikat e kompanisë dhe ekonomia në hije

Për të parë se si ndryshon madhësia e ekonomisë në hije sipas sektorit dhe madhësisë së kompanisë, ne llogaritim nivele mesatare të ekonomisë në hije në disa kategori. Kjo është thelbësore për të marrë një numër të mjaftueshëm të vëzhgimeve në secilën kategori për të siguruar që vlerësimet e ekonomisë në hije

brenda kategorive janë relativisht të besueshme dhe nuk preken shumë nga ata jashtë kësaj kategorie (shiko Putniņš & Sauka, 2015; 2018).

Figura 6.1 përmbledh se si ndryshon madhësia e ekonomisë në hije sipas sektorit. Sektori i shitjes me pakicë ka indeksin më të ulët të ekonomisë në hije (38,7%) dhe ndërtimi ka më të lartën (43,4%). Indeksi i ekonomisë në hije për sektorin e ndërtimeve në Kosovë është i ngjashëm me Letoninë, ku veçanërisht paraqitet si një kontribuues i rëndësishëm në ekonominë në hije (rreth 40%).

Figura 6.1 Madhësia e ekonomisë në hije (% e PBB-së) sipas sektorit në Kosovë

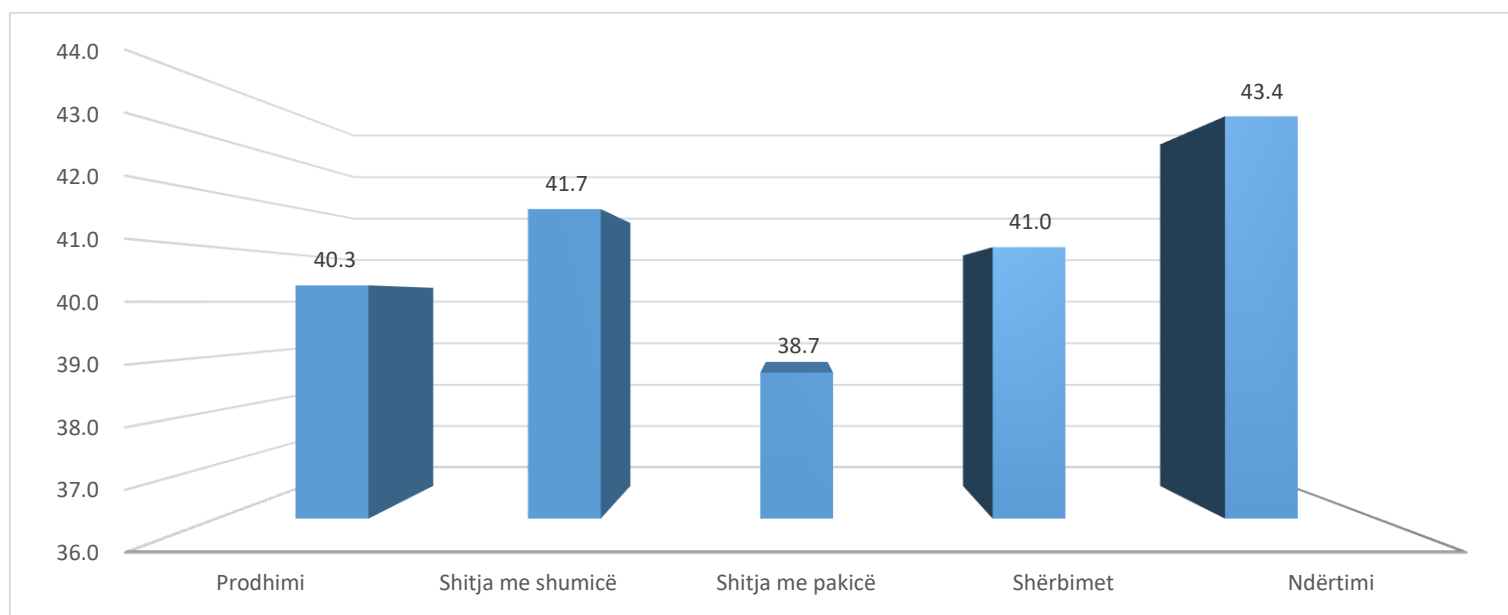
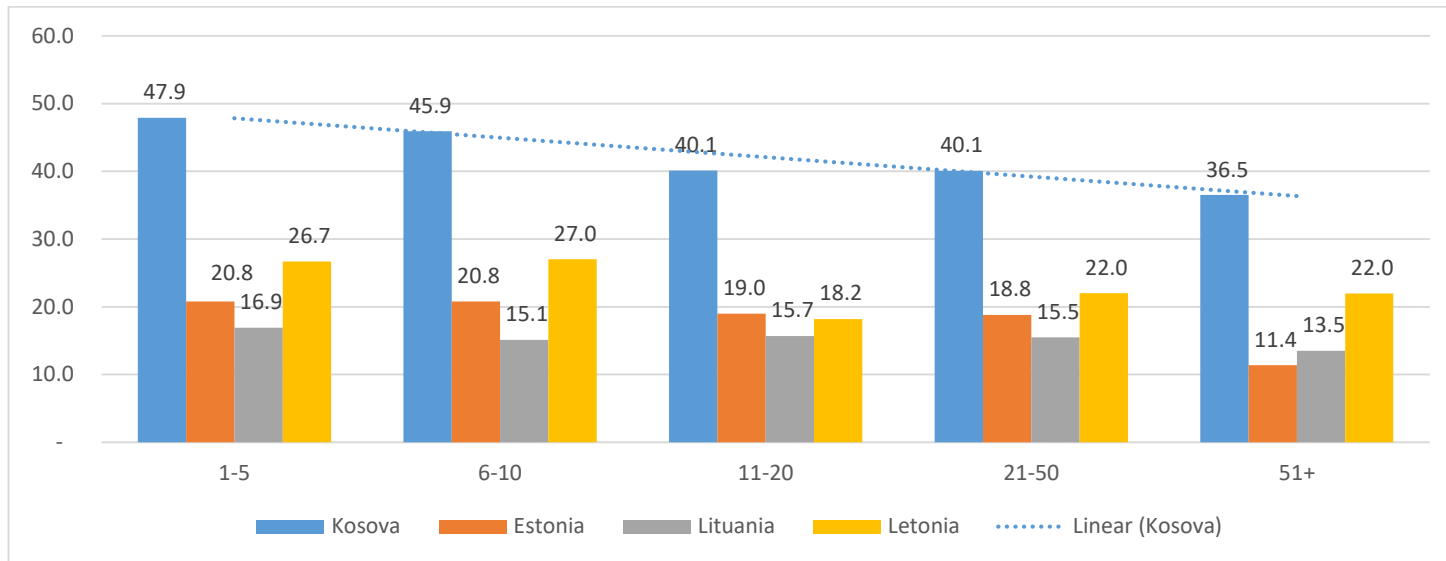

Figura 6.2 tregon se megjithëse ekziston një tendencë që niveli i aktivitetit në hije të jetë më i lartë në ndërmarrjet më të vogla. Sidoqoftë, aktiviteti në hije nuk është një fenomen që mund të vërehet vetëm në kompani relativisht të vogla. Në të tri vendet e Baltikut një nivel relativisht i lartë i aktivitetit në hije ndodh në ndërmarrjet që punësojnë 51 - 200 të punësuar. Kosova ka një aktivitet shumë më të lartë të ekonomisë në hije në të gjitha kategoritë e madhësive të firmave të matura me numrin e punësimit krahasuar me të tri vendet e Baltikut.

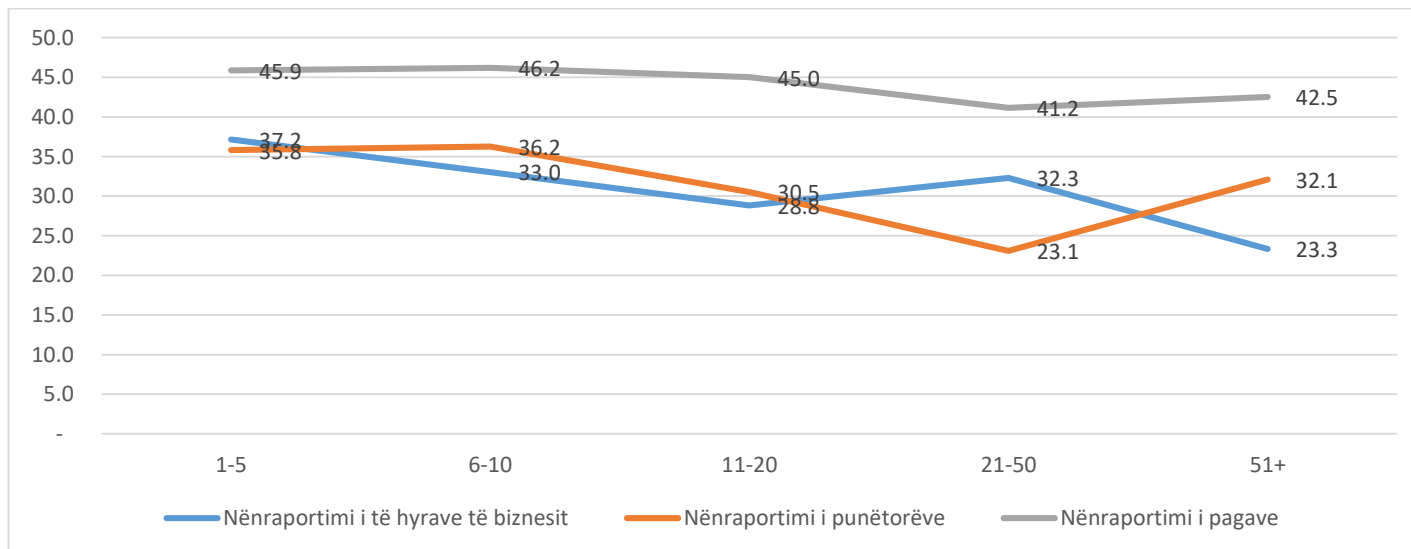
Figura 6.2 Madhësia e ekonomisë në hije (% e PBB) sipas madhësisë së firmës (numri i të punësuarve).

Burimi: Për Moldavinë dhe Rumaninë: Davidescu, 2018;
për Estoninë, Letoninë dhe Lituaninë: Putniņš dhe Sauka (2017);
për Kosovën: autorët.

Për të kuptuar më mirë marrëdhëniet midis madhësisë së kompanisë dhe tre përbërësve të ekonomisë në hije, figura 6.3 ilustron raportimin e raportuar të të hyrave nga biznesi, numrin e të punësuarve dhe pagat sipas kategorisë së madhësisë së ndërmarrjes. Kjo shifër tregon trendin e përgjithshëm që kompanitë më të vogla kanë tendencë të raportojnë më shumë në krahasim me kompanitë më të mëdha.

Figura 6.3 Nënraportimi i të hyrave nga biznesi, numri i të punësuarve dhe pagat sipas klasës së madhësisë së ndërmarrjes

Burimi: Për Moldavinë dhe Rumaninë: Davidescu, 2018;
për Estoninë, Letoninë dhe Lituaninë: Putniņš dhe Sauka (2017);
për Kosovën: autorët.

6.2. Gjasa për tu kapur dhe pasojat e mundshme

Literatura e evazionit fiskal sugjeron që vendimi për të shmangur tatimet dhe për të marrë pjesë në ekonominë në hije është i ndikuar nga faktorë të ndryshëm, si p.sh. normat e zbulimit, madhësia dhe lloji i dënimeve, morali tatimor, qëndrimet e firmave ndaj marrjes së riskut, fuqia e kornizë institucionale, etj. Ky studim përfshin në anketë pyetje për të matur këta faktorë. Tabela 6.1 raporton gjasat e perceptuara të kapjes duke nënraportuar të ardhura nga biznesi, numrin e të punësuarve, pagat dhe kryerjen e pagesave joformale për “t'i bërë gjërat”. Rezultatet sugjerojnë që për ndërmarrësit në Kosovë perceptimi i riskun për tu kapur kur bëjnë nënraportim të të ardhurave, të pagave dhe të punonjësve është relativisht i ulët. Vetëm rreth 10-15 përqind e të anketuarve raportojnë se gjasa për tu kapur për nënraportim është 76-100%.

Në krahasim me vendet e Baltikut kjo është shumë e ulët. Për shembull, për ndërmarrësit në të tri vendet e Baltikut perceptimi i riskut për tu kapur kur raportojnë të ardhura, paga dhe punonjës është relativisht shumë i lartë (46.5% e të anketuarve në Lituani; 44.1% e të anketuarve në Letoni raportojnë se gjasat për tu kapur për nënraportim të fitimeve janë 76 -100%) (Shih, Putniņš, Sauka, & Davidescu, 2018). Perceptimi mesatar i probabilitetit për t'u kapur i cili është në intervalin prej rreth 40-45% tregon gjithashtu se ndërmarrësit shohin risk relativisht të ulët. Megjithëse nuk është faktori i vetëm për të shpjeguar ekonominë në hije, risku i ulët i perceptuar i ndërmarrësve për sa i përket raportimit të ulët në Kosovë, mund të sugjerojë nivelin më të lartë të ekonomisë në hije në krahasim me vendet e tjera si ato të Baltikut.

Tabela 6.1 Gjasa (probabiliteti) për t'u kapur për raportimin e të hyrave nga biznesi, numrin e të punësuarve, pagat dhe kryerjen e pagesave joformale 'për t'i kryer punët'

Gjasa për tu kapur për:	Nënraportim të të hyrave të biznesit	Nënraportim të numrit të të punësuarve	Nënraportim të pagave	Kryerje të pagesave për 't'i kryer punët'
0 gjasë për tu kapur	3.7	5.3	5.4	6.5
1-10	11.60	10.44	11.56	18.23
11-30	20.35	26.22	24.94	19.53
31-50	32.39	35.56	35.15	29.43
51-75	17.51	11.11	12.93	15.63
76-100	14.44	11.33	9.98	10.68
Gjasa mesatare	45.64	42.04	41.36	40.26

7. ANALIZA EMPIRIKE

Në këtë pjesë ne vlerësojmë faktorët që ndikojnë në përfshirjen e firmës në ekonominë në hije. Ne përdorim analiza ekonometrike bazuar në një seri të modeleve të regresionit linear, duke pasur parasysh se ndryshorja e varur është një variabël e vazhdueshme që raporton përqindjen e përfshirjes së firmës në ekonominë në hije. Para se të fillojmë me vlerësimin e modelit, ne sqarojmë shkurtimisht variabëlën dhe analizën e komponentit kryesor të përdorur për të identifikuar grupin e ndryshoreve që lidhen me besimin institucional dhe të biznesit.

7.1. Variabëli i varur

Për të vlerësuar faktorët që ndikojnë në përfshirjen e firmës në ekonominë në hije, ne përdorim variabëlën e varur indeksi i ekonomisë në hije, të diskutuar në seksionin e mëparshëm. Variabëli i varur është një variabël e vazhdueshme që raporton përqindjen e përfshirjes së firmës në ekonominë në hije.

7.2. Variabëlët e pavarur

Për të analizuar hipotezat në lidhje me nivelet e ekonomisë në hije nëpër firma në Kosovë, variabëlët e mëposhtëm janë analizuar për të testuar hipoteza:

- Mosha e firmës (logaritmi natyror): numri i viteve në veprim i firmave.
- Madhësia e firmës (logaritmi natyror): logaritmi natyror i numrit të të punësuarve në fillim të vitit të anketës.
- Gjinia: variabël fals me vlerën 1 për ndërmarrësin mashkull dhe 0 ndryshe.
- Kategoritë sektoriale për industrinë e shumicës, të pakicës, të shërbimeve dhe të ndërtimit me vlerën 1 dhe 0 për prodhim dhe sektorë të tjerë si kategori referimi.
- Mosha e ndërmarrësit: variabël e vazhdueshme për moshën.
- Shkollimi: variabël kategorike për nivelin arsimor me vlerën 1 për shkollim universitar, dhe zero për shkollimin e mesëm dhe fillor si kategori bazë referimi.
- Morali tatimor: variabël në shkallë Likerti nga 1-pajtohem plotësisht në 5-nuk pajtohem aspak në deklaratën "Shmangia e tatimeve është sjellje e toleruar". Vlera më e ulët do të thotë që ndërmarrësit nuk e tolerojnë përfshirjen në shmangien e tatimeve dhe vlera më e lartë e ndryshueshme do të thotë që ndërmarrësit tolerojnë shumë përfshirjen në shmangien e tatimeve).
- Gjoha: variabël në shkallë Likerti me vlerën 1 deri në 5 (1-Asgjë serioze; 2-Një gjobë e vogël, 3-Një gjobë serioze që mund të ndikonte në konkurrencën e kompanisë, 4-Një gjobë serioze që mund ta vinte kompaninë në rrezik të falimentimit, dhe 5-Kompania do të detyrohej të ndërpresë operimin).

- Ndhurma qeveritare për ndërmarrësit: variabël në shkallë Likerti me vlerë 1-shumë të pakënaqur me 5-shumë të kënaqur në një deklaratë: Ju lutemi vlerësoni kënaqësinë tuaj për mbështetjen e qeverisë për ndërmarrësit.
- Probabiliteti i Zbulimit (kapjes): matni perceptimin e firmës për mundësinë e kapjes për aktivitetin në hije dhe ashpërsinë e dënimeve me rastin e kapjes (në përqindje).

7.3. Analiza e komponentit kryesor (PCA)

Për të analizuar hipotezat në lidhje me cilësinë institucionale në pjesëmarrjen e firmave në ekonominë në hije, ne shqyrtojmë besimin në institucionet qeveritare, në autoritetet tatimore dhe doganore, në komunat dhe gjykatat, variabël të lidhur që konsiderohen të rëndësishëm në secilin shpjegim. Për më tepër, ne kemi pyetur ndërmarrësit në lidhje me besimin të klientët, të furnitorët dhe të stafi i tyre. Për të analizuar më mirë grupin e madh të besimit institucional dhe të biznesit, ne kemi kryer një analizë të komponentëve kryesorë të diskutuar në seksionin vijues.

Një arsye për të përdorur PCA është se zakonisht, variabël të besimit institucional janë shumë të lidhur me njëri-tjetrin, gjë që shkel supozimin e pavarësisë lineare të variabëlëve të pavarur. Për më tepër, PCA është një mjet i rëndësishëm për të hulumtuar nëse të dhënat nga bota reale konfirmojnë marrëdhëniet midis konstrukteve siç parashikohen nga teoritë (Krasniqi dhe Desai, 2016; Lajqi dhe Krasniqi, 2017). Rezultati i secilit element është i bazuar në peshën e faktorëve prej 7 variabëlëve për të zbuluar variancën e përbashkët të variabëlëve institucional të cilësisë në të gjitha firmat në mostër. Ne kemi kryer një analizë të faktorëve eksplorues duke përdorur rotacionin Varimax me normalizimin Kaiser. Matrica e rrotulluar gjeneroi një zgjidhje me tre-faktorë me rezultate të nivelit të pranueshëm (Matësi i Kaiser-Meyer-Olkin i Përshtatjes së Kampionimit = 0.789, $f < 0.00$).

Tabela 7.1 tregon se besimi i qeverisë qendrore ka ngarkesën më të lartë në faktorin e parë, shpjegon pjesën më të madhe të cilësisë institucionale. Pushteti lokal renditet si i dyti më i lartë, ndërsa gjykatat renditen në vend të tretë dhe administrata doganore dhe tatimore si e katërta për sa i përket ngarkesës së faktorit të parë. Ne e quajmë këtë faktor si besim institucional. Faktori i dytë, variablat e grupuara që variojnë nga niveli më i lartë si "konsumatorët", "furnitorët" dhe "stafi i ndërmarrjes". Ne i referohemi këtij faktori si besim i biznesit. Rezultatet e analizës së faktorëve nga PCA ruhen dhe përdoren si ndryshore të pavarura në analizën e regresionit.

Tabela 7.1 Matrica e komponentit të rrotulluar

Variabëliti	Komponenti	
	Besimi në institucione (Faktori 1)	Besimi në partnerët e biznesit (Faktori 2)
Qeveria qendrore	.815	
Qeveria lokale	.821	
Gjykatat	.770	
Administrata doganore dhe tatimore	.530	
Konsumatorët		.743
Furnitorët		.751
Stafi i kompanisë		.676

Shënim: Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations. Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy 0.789, Bartlett's Test $p < 0.000$. Cumulative explained variance: 75.60%

7.4. Modeli ekonometrik

Për të vlerësuar faktorët që ndikojnë në përfshirjen e firmës në ekonominë në hije, ne përdorim analiza ekonometrike bazuar në një seri modelesh të regresionit linear, duke pasur parasysh që variabëli i varur është një variabël i vazhdueshëm që raporton përqindjen e përfshirjes së firmës në ekonominë në hije. Specifikimi i modelit të parë përfshin variabël të nivelit të firmës; specifikimi i dytë përfshin variabël të ndërlidhur me ndërmarrësin, si mosha, gjinia dhe arsimit, specifikimi i tretë përfshin moralin tatimor, gjobitjet dhe mundësinë e zbulimit, modeli i katërt përfshin variabël institucionale dhe të besimit të biznesit të nxjerrë nga analiza e faktorëve për të kapur efektin si besimi horizontal ashtu edhe vertikal - besimi te qeveria dhe autoriteti tatimor dhe besimi te partnerët e biznesit dhe te të punësuarit. Të gjitha këto modele e përmirësojnë ndjeshëm fuqinë shpjeguese të modeleve. Modeli përfundimtar ekonometrik merr formën e mëposhtme:

$$ShadowEconomyParticipation = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \dots + \beta_n X_n + \varepsilon_i$$

Ku, β_0 është pikëprerja, X_i përfaqëson vektorin e ndryshoreve të pavarura dhe ε_i është vlerë gabimi. X_i përbëhet nga tre grupe faktorësh që ndikojnë në rritjen e firmave - siç u diskutua më parë.

7.5. Rezultatet

Para se të kalojmë në diskutimin e rezultateve ekonometrike ne paraqesim testimin statistikor diagnostikues. Diagnostifikimet tregojnë praninë e heteroskedasticitetit. Për tu marrë me këtë problem ne kemi përdorur teknikën e "gabimit standard të fuqishëm" bazuar në sandviçin Huber-White. Sipas Hamilton (2006, f. 239) Opsioni i vlerësimeve të sandviçit Huber-White nuk supozon vlera gabimesh të shpërndara

në mënyrë identike.³ Përveç kësaj, ne testuam për multikolaritetin duke përdorur Faktorin e Fryrë të Variabëlve (VIF) në STATA i cili sugjeroi që multikolariteti nuk ishte problem në vlerësimet tona. Mesatarja e VIF është 2.78, e cila është më e ulët se pragu 10. Për më tepër, matrica e korrelacionit e konfirmon këtë pasi lidhjet ndërmjet variabëlve individuale janë përgjithësisht shumë të ulëta (<0.49).

Fuqia shpjeguese, siç tregohet nga R^2 shkon nga 4.3 përqind (modeli bazë) deri në 17.3 përqind (modeli i plotë), që shpjegon më shumë se 17 përqind të ndryshimit në variabëlën e varur i cili është i zakonshëm në këtë lloj të dhënash ndërseksionale në ekonomitë në tranzicion (Tabela 7.2).

Duke ekzaminuar nëse ekziston një lidhje e konsiderueshme midis variabëlve individuale dhe të ndërmarrësit dhe pjesëmarrjes së firmave në ekonominë në hije, ne zbuluam që si madhësia e firmës ashtu edhe mosha kanë marrëdhënie statistikisht të rëndësishme dhe negative me ekonominë në hije. Në terma teknikë, për secilën rritje të theksuar të moshës, përfshirja e firmave në ekonominë në hije zvogëlohet për 3.85 pikë (modeli 1) dhe 3.72 pikë (modeli 3). Mesatarisht, një përqindje e rritjes së madhësisë së kompanisë ul ekonominë e hijes mesatarisht me 2.7 pikë (modeli 1) dhe 1.36 pikë (modeli 8).

Nga variabëlët e kategorive sektoriale kemi zbuluar se vetëm shërbimet shfaqin më shumë aktivitet të ekonomisë në hije krahasuar me prodhimin si bazë referimi, me gjasë se firmat në këtë sektor kanë më shumë të ngjarë të fshehin dhe operojnë joformalisht. Sidoqoftë, kjo gjetje është statistikisht e rëndësishme vetëm në Modelin 8 dhe tregon se firmat në sektorin e shërbimeve kanë mesatarisht 6.16 pikë më shumë aktivitet në hije krahasuar me simotrat e tyre në sektorin e prodhimit.

Për sa i përket moralit të tatimit dhe gjobave kemi gjetur se morali i ulët të tatimit (i matur si normë e pranuar për të shmangur tatimet) është statistikisht i rëndësishëm dhe ka efekt pozitiv në aktivitetet në hije të firmës, ndërsa dënimet e perceptuara më të larta nga ndërmarrësit kanë marrëdhënie negative me ekonominë në hije. Koeficientet e regresionit tregojnë se efekti i gjobave të perceptuara në prirjen që firmat të përfshihen në keqraportim të qëllimshëm është në përputhje me parashikimet e modeleve të zgjedhjes racionale, d.m.th. sa më të larta të jenë dënimet e perceptuara aq më e ulët është shuma e evazionit fiskal dhe e keqpërdorimit. Në veçanti, efekti i dënimit qëndron si një pengesë veçanërisht e

³ Hamilton (2006, f. 239) sugjeron që kjo është një procedurë e zakonshme kur përballen me probleme të vogla që rrjedhin nga heteroskedasticiteti ose jonormaliteti ose nga mbetjet e mëdha në vëzhgime, sepse regresioni OLS ka tendencë të përshtatet me të dhënat mënjane në dëm të pjesës tjetër të kampionit. Përparësia kryesore e përdorimit të opsionit të gabimit të vrazhdë standard është se ndërsa vlerësimet e koeficientëve janë saktësisht të njëjta me ato në OLS të zakonshëm, gabimet standarde marrin parasysh heterogjenitetin dhe mungesën e normalitetit

fortë e veprimitarisë në hije. Mesatarisht, një ndryshim me një njësi në perceptimin e dënimit më të lartë në shkallën Likert në formën 1-5, ul ekonominë në hije të firmave me 6.1 pikë. Kjo dëshmi sugjeron një mjet të mundshëm politikash për zvogëlimin e madhësisë së ekonomive në hije, përkatësisht rritjen e dënimeve për keqraportim. Siç sugjerojnë Putniš et al. (2018) kjo mund të bëhet përmes një numri të shtuar të auditimeve tatimore, skemave të sinjalizuesve që mundësojnë stimuj për të raportuar informacione tek autoritetet në lidhje me kompanitë që nuk janë në përputhje me rregullat, si dhe investimet në teknologjinë e zbulimit të evazionit fiskal.

Tabela 7.2 Rezultatet e regresionit: Përcaktuesit e përfshirjes së firmave në veprimtarinë në hije

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
VARIABËLIT	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 10	Model 11
Variabëlilit e nivelit të firmës								
Mosha e firmës (natural log)	-3.855***	-3.636**	-3.195*	-3.347*	-3.478**	-3.286*	-3.059*	-3.720**
	(1.460)	(1.439)	(1.727)	(1.746)	(1.748)	(1.736)	(1.752)	(1.791)
Madhësia e firmës (natural log)	-2.668***	-2.771**	-2.575*	-2.253*	-2.098	-1.970	-2.325*	-1.346
	(1.019)	(1.088)	(1.312)	(1.318)	(1.312)	(1.327)	(1.362)	(1.489)
Tregti me shumicë		-2.995	-5.615	-5.398	-5.293	-4.321	-4.236	-2.904
		(3.851)	(4.112)	(4.069)	(4.089)	(4.065)	(4.142)	(4.134)
Tregti me pakicë		-0.390	-1.031	-0.365	-0.141	-0.618	-0.588	1.925
		(3.095)	(3.559)	(3.532)	(3.506)	(3.493)	(3.519)	(3.306)
Shërbimet		4.213	3.486	3.805	4.036	4.326	4.260	6.166*
		(3.062)	(3.395)	(3.417)	(3.372)	(3.318)	(3.289)	(3.298)
Ndërtimi		3.009	2.086	2.725	2.711	3.823	3.982	6.823
		(4.688)	(5.039)	(5.142)	(5.168)	(5.372)	(5.366)	(5.516)
Variabëlilit e lidhur me ndërmarrësin								
Shkollimi universitar			-1.137	-0.951	-0.499	-1.267	-1.005	-1.458
			(2.312)	(2.345)	(2.495)	(2.346)	(2.346)	(2.467)
Mosha e ndërmarrësit			-0.0564	-0.0222	-0.0178	0.00693	0.0123	0.0489
			(0.104)	(0.104)	(0.104)	(0.103)	(0.102)	(0.105)
Gjinia			-1.975	-1.702	-1.802	-2.197	-2.923	-3.720
			(3.124)	(3.140)	(3.153)	(3.282)	(3.293)	(3.435)
Morali tatimor dhe ndëshkimet								
Morali tatimor				1.515*	1.493*	1.333*	1.144	1.053
				(0.781)	(0.781)	(0.780)	(0.783)	(0.860)
Gjobat						-6.035***	-6.434***	-5.766**
						(2.142)	(2.169)	(2.339)
Mbështetja qeveritare për ndërmarrësit					-0.917			
					(1.306)			
Gjasa e kapjes							0.0516	
							(0.0530)	
Variabëlilit e besimit institucional dhe të biznesit								
Mosbesimi institucional								3.367***
								(1.125)
Mosbesimi i biznesit								2.669***
								(1.029)
								0.0455
								(0.0577)
Konstanta	58.34***	56.64***	60.18***	53.72***	55.34***	56.17***	55.18***	53.26***
	(3.482)	(4.386)	(6.140)	(6.612)	(7.293)	(6.955)	(7.262)	(7.670)
N	389	389	327	322	322	315	310	276
R ²	0.043	0.062	0.064	0.073	0.075	0.098	0.105	0.173

Gabimet standarde në kllapa *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Së fundmi, variabëlët e besimit institucional rezultojnë të jenë statistikisht signifikant. Sa më i lartë është mosbesimi institucional, aq më e lartë është përfshirja e firmave në aktivitetin e ekonomisë në hije. Literatura sugjeron që edhe ndërmarrësve u mungon besimi në institucionet formale, të manifestuara në një perceptim se korrupsioni në sektorin publik vepron si një pengesë për biznesin e tyre dhe niveli i ekonomisë në hije ose nënraportimi është dukshëm më i lartë (Krasniqi dhe Williams, 2018). Kjo është hedhur poshtë nga mendimi institucionalist i valës së dytë, mungesa e së cilit i referohet kësaj si besim vertikal (d.m.th. një asimetri midis institucioneve formale dhe joformale. Asnjë nga variabëlët e ndërlidhur me ndërmarrësit (shkollimi universitar, mosha e ndërmarrësit dhe gjinia) nuk janë statistikisht signifikant.

8. KONKLUZIONE DHE IMPLIKIMET E POLITIKAVE

Ky studim paraqet vlerësimet e madhësisë së ekonomisë në hije si përpjesë e PBB-së në Kosovë në vitin 2018 (39.5 përqind). Për ta vendosur Kosovën në një kontekst më të gjerë krahasues, ne raportojmë të dhëna nga raporte dytësore dhe artikuj që përdorin të njëjtën metodologji në matjen e ekonomisë në hije. Studimi raporton gjithashtu gjetjet e anketës në lidhje me nënraportimin e të hyrave nga bizneset, e të punësuarve të përgjithshëm ose të fshehur, dhe të pagave të paraportuara “të zarfit”.

Metoda e përdorur në këtë studim është përdorur në Baltik nga njëri prej autorëve të këtij raporti dhe gjithashtu nga studiues të tjerë në vendet në tranzicion për të matur madhësinë e ekonomive në hije çdo vit nga viti 2010. Indeksi i Ekonomisë në Hijë i përdorur në këtë studim kombinon vlerësimet e të ardhurave të keqraportuara të biznesit, punëtorët e përgjithshëm ose të fshehur, si dhe paga të nënraportuara ‘të zarfit’ për të marrë vlerësime të ekonomive në hije si një pjesë e PBB-së. Kjo metodologji është përdorur gjithashtu nga politikëbërësit dhe ekonomistët për të monitoruar tendencat në ekonominë në hije dhe për të udhëhequr ndërhyrjet e ndryshme të politikave që synojnë uljen e ekonomisë në hije në vendet përkatëse. Kur krahasohen rezultatet e këtij raporti me burime të tjera, lexuesi i këtij raporti duhet të marrë në konsideratë qasje të ndryshme metodologjike të përdorura nga studime të ndryshme.

Gjetjet zbulojnë se madhësia e ekonomisë në hije së Kosovës është e madhe në krahasim me vendet e Baltikut, me Poloninë, me Moldavinë dhe me Rumaninë. Vlerësimet e këtij studimi tregojnë se madhësia e ekonomisë në hije në Kosovë është 39.5 përqind e PBB-së. Komponentët kryesorë të ekonomisë në hije janë nënraportimi i të ardhurave të biznesit (rreth 47.5 përqind). Kështu, politikëbërësit mund t'i kushtojnë vëmendje të veçantë këtij komponenti duke pasur parasysh madhësinë e tij. Niveli i raportimit të pagave (pagesa e “pagave të zarfit”) dhe numri i të punësuarve kontribuojnë në 52.5 përqindshin tjetër të indeksit të ekonomisë

në hije. Në Kosovë, 35.8 përqind e të ardhurave aktuale të biznesit janë të raportuara. Niveli i raportimit të numrit të të punësuarve është 35.1 përqind dhe niveli i pagave të nënrportuara është 45.7 përqind. Për sa i përket karakteristikave të kompanisë, studimi zbulon se sektori i ndërtimit është kontribuuesi kryesor në ekonominë në hije. Për rëndësinë e madhësisë, ne gjejmë një korrelacion negativ midis aktiviteteve të ekonomisë në hije dhe madhësisë së kompanisë, duke sugjeruar që ndërmarrjet më të vogla priren të kenë më shumë aktivitete në hije.

Për të identifikuar faktorët kritikë ndikues të përfshirjes së firmave në aktivitetin e ekonomisë në hije, kemi përdorur analizën e regresionit. Gjetjet sugjerojnë që ndërmarrjet sa më të reja dhe më të vogla aq më i lartë aktiviteti i ekonomisë në hije. Zbulojmë gjithashtu se, sipërmarrësit me moral më të lartë tatimor shfaqin aktivitete më të ulët të ekonomisë në hije. Megjithëse kemi zbuluar se dënimi i perceptuar më i lartë është konstatuar se ka marrëdhënie negative me ekonominë në hije, nga ana tjetër niveli i besimit institucional gjithashtu është i rëndësishëm. Këto rezultate duhet të përdoren si një udhëzues për politikëbërësit duke përdorur kombinimin e "shkopinjve" dhe "karotave" për të luftuar informalitetin. Kjo është shumë kritike, duke marrë parasysh që mënyra se si është ndjekur kjo është duke përdorur disinsentivë ("shkopinj") për të parandaluar ndërmarrësinë joformale ose stimulimet ("karotat") për të inkurajuar firmat të zyrtarizojnë aktivitetet e tyre të biznesit (Mathias et al., 2014). Përveç mjeteve konvencionale, siç është përdorimi i disinsentivave për të siguruar që kostoja e kapjes dhe e ndëshkimit është më e madhe se përfitimi i pjesëmarrjes në ekonominë informale (Allingham dhe Sandmo, 1972) ka disa dëshmi që stimujt po fillojnë të përdoren për t'i nxitur me rryshfet ndërmarrësit për të operuar në ekonominë formale (Williams and Puts, 2017). Rezultatet tona, sugjerojnë të dyja mjetet e politikave për të ndikuar në formalizimin e veprimtarive të ndërmarrësisë. Ndërtimi i besimit të institucioneve duhet të mbetet fokus i qeverisë sonë për të ndryshuar perceptimin e ndërmarrësve dhe duke bërë kështu rritjen e stimujve për formalizim. Kjo për faktin se kënaqësia e firmës me sistemin tatimor dhe qeverinë ndërtojnë besimin të institucionet që lidhen negativisht me përfshirjen e firmës në ekonominë në hije.

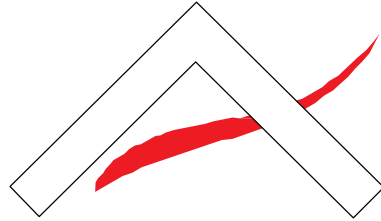
REFERENCAT

- Aidis, R., & Van Praag, M. (2007). Illegal entrepreneurship experience: Does it make a difference for business performance and motivation? *Journal of Business Venturing*, 22(2), 283-310.
- Allingham, M. G., & Sandmo, A. (1972). Income tax evasion: A theoretical analysis. *Journal of public economics*, 1(3-4), 323-338.
- Andrews, D., Sánchez, A. C., & Johansson, Å. (2011). Towards a better understanding of the informal economy.
- Christie, E., & Holzner, M. (2004). *Household tax compliance and the shadow economy in Central and Southeastern Europe* (No. 38). The Vienna Institute for International Economic Studies, wiiw.
- Cojocar, A. 2017. "Kosovo Jobs Diagnostic." World Bank, Washington, DC. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO.
- Dabla-Norris, E., Gradstein, M., & Inchauste, G. (2008). What causes firms to hide output? The determinants of informality. *Journal of development economics*, 85(1-2), 1-27.
- Fairlie, R. W. (2002). Drug dealing and legitimate self-employment. *Journal of Labor Economics*, 20(3), 538-537.
- Feld, L. P., & Schneider, F. (2010). Survey on the shadow economy and undeclared earnings in OECD countries. *German Economic Review*, 11(2), 109-149.
- FES, 2013. To Pay or Not to Pay. A Business Perspective of Informality in Kosovo. Friedrich Ebert Foundation, Kosovo.
- Fries, S, T Lysenko and S Polanec (2003). The 2002 Business Environment and Enterprise Performance survey: Results from a survey of 6,100 firms. EBRD Working Paper No. 84. [www.ebrd.com/pubs/find/index.html].
- Gërçhani, K. (2007). "Did you pay your taxes?" How (not) to conduct tax evasion surveys in transition countries. *Social Indicators Research*, 80(3), 555-581.
- QeK (2014). National Strategy of Kosovo for the Prevention of and Fight Against Informal Economy, Money Laundering, Terrorist Financing and Financial Crimes 2014-2018: <https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/B2227717-B018-430E-9498-5DA32C104DD9.pdf>
- QeK (2018). Economic Reform Programme (ERP) 2018-2020: <https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/575DDCA8-52DD-451F-AFE8-F5DBBC247F7A.pdf>
- Hamilton, L (2006). Statistics with Stata. Belmont, CA: Thomson Brooks.

- Hanousek, J., & Palda, F. (2004). Quality of government services and the civic duty to pay taxes in the Czech and Slovak Republics, and other transition countries. *Kyklos*, 57(2), 237-252.
- Horodnic, I. A. (2016). Cash wage payments in transition economies: consequences of envelope wages. *IZA World of Labor*.
- ILO (2018). Women and men in the informal economy: a statistical picture (third edition) / International Labor Office – Geneva: ILO, 2018.
- Kazemier, B., & Van Eck, R. (1992). Survey investigations of the hidden economy: Some methodological results. *Journal of Economic Psychology*, 13(4), 569-587.
- Krasniqi, B. A. (2011). *Entrepreneurship and small business development in Kosova*. New York: Nova Science Publishers.
- Krasniqi, B. A., & Desai, S. (2016). Institutional drivers of high-growth firms: country-level evidence from 26 transition economies. *Small Business Economics*, 47(4), 1075-1094.
- Krasniqi, B. A., & Williams, C. C. (2017). Explaining individual-and country-level variations in unregistered employment using a multi-level model: evidence from 35 Eurasian countries. *South East European Journal of Economics and Business*, 12(2), 61-72.
- Lajqi, S., & Krasniqi, B. A. (2017). Entrepreneurial growth aspirations in challenging environment: The role of institutional quality, human and social capital. *Strategic Change*, 26(4), 385-401.
- Lechman, E., & D. Nikulin, 2018. Calculation of the shadow economy in Poland. Unpublished paper.
- Mathias, BD, S Lux, TR Crook, C Autry and R Zaretski (2014). Competing against the unknown: The impact of enabling and constraining institutions on the informal economy. *Journal of Business Ethics*, 127(2), 251–64.
- Murphy, R. (2018). *The European Tax Gap*, London: Tax Research UK.
- OECD, G. E. Future Studies (2002) Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook. *Complete Edition*.
- Putniņš, T. J., & Sauka, A. (2015). Measuring the shadow economy using company managers. *Journal of Comparative Economics*, 43(2), 471-490.
- Putniņš, T. J., Sauka, A., & Davidescu, A. A. (2018). Shadow economy index for Moldova and Romania 2015-2016. Available at SSRN 3171741.
- Riinvest (2013). To Pay or Not to Pay: A Business Perspective of Informality in Kosovo. Prishtine, Kosove.
- Sauka, A. (2008). *Productive, unproductive and destructive entrepreneurship: A theoretical and empirical exploration* (Vol. 3). Peter Lang.

- Schneider, F. (2012). The shadow economy and work in the shadow: What do we (not) know? IZA Discussion Papers 6423. *Institute for the Study of Labor (IZA)*.
- Schneider, F., Buehn, A., & Montenegro, C. E. (2010). New estimates for the shadow economies all over the world. *International Economic Journal*, 24(4), 443-461.
- SELDI (Southeast Europe Leadership for Development and Integrity) (2016). Hidden economy and Good Governance in South East Europe: Regional Assessment report: file:///C:/Users/ag/Documents/RCC/Informality/Reports/HIDDEN_ECONOMY_06.pdf).
- SNA (1993). Inter-Secretariat Working Group on National Accounts, & Commission of the European Communities. (1993). *System of national accounts 1993* (Vol. 2). INTERNATIONAL MONETARY FUND.
- Tiszberger, M. G. (2019). Shadow Economy Index—Lessons from Hungary. *Societal Entrepreneurship and Competitiveness*, Emerald Publishing Limited, 137-153.
- Torgler, B., & Schneider, F. (2009). The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy. *Journal of Economic Psychology*, 30(2), 228-245.
- Warren, D. E. (2003). Constructive and destructive deviance to organizations. *Academy of management Review*, 28(4), 622-632.
- Webb, J. W., Bruton, G. D., Tihanyi, L., & Ireland, R. D. (2013). Research on entrepreneurship in the informal economy: Framing a research agenda. *Journal of Business Venturing*, 28(5), 598-614.
- Williams, C. C., & Krasniqi, B. (2017). Evaluating the individual-and country-level variations in tax morale: evidence from 35 Eurasian countries. *Journal of Economic Studies*, 44(5), 816-832.
- Williams, C. C., & Krasniqi, B. (2018). Explaining Informal Sector Entrepreneurship in Kosovo: An Institutional Perspective. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 23(02), 1850011.
- Williams, C. C., & Puts, E. (2017). Platform Survey Report: organizational characteristics of enforcement bodies, measures adopted to tackle undeclared work, and the use of databases and digital tools. *Brussels: European Commission*.
- Williams, C. C., & Schneider, F. (2013). The shadow economy. *London: Institute for Economic Affairs*.
- World Bank Enterprise Survey, 2013: <http://www.enterprisesurveys.org/data/exploreeconomies/2013/Kosovo>.

SHTOJCA 1: PYETËSORI

PYETËSOR

Të nderuar ndërmarrës,

Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës është duke implementuar projektin rreth analizës së performancës së bizneseve në Kosovë, për të kuptuar vështirësitë dhe barrierat me të cilat sot bizneset kosovare ballafaqohen, si dhe matjen e informalitetit. Në kuadër të këtij projekti Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës duhet ta realizojë hulumtimin në terren (anketë me ndërmarrje) për mbledhjen e të dhënave në tërë territorin e Kosovës. Rezultatet e anketës do të shfrytëzohen për analizën e gjendjes së sektorit privat dhe hartimin e politikave për zhvillimin e tij. Ne shpresojmë se do të hasim në mirëkuptimin tuaj dhe do të gjeni kohë për t'u përgjigjur në pyetjet e parashtruara në këtë pyetësor. Pyetësoni mbetet anonim për opinion, pra emri **Juaj** apo **emri i ndërmarrjes** dhe të dhënat që përmban anketa në asnjë rast nuk do të paraqiten e as të prezantohen në publik. Ju jeni zgjedhur të jeni njëri ndër të anketuarit - sipas metodës së rastit (ngjashëm me mënyrën si nxirren numrat në lojën e lotarisë). Opinioni Juaj nuk do t'i komunikohet askujt, kurse do të shfrytëzohet vetëm për qëllime statistikore.

Ju falënderojmë paraprakisht për gatishmërinë tuaj,

Shkurt 2019

INFORMATA GJENERALE							
P1	Lokacioni: _____					Urban ☐	Rural ☐
P2	A mund të më tregoni detajet në vazhdim:	Gjinia		Mosha	Shkollimi		
	Pronari	M ☐	F ☐		Primar ☐	Sekondar ☐	Terciar ☐
P3	Cili është statusi legal i biznesit tuaj?						
	Biznes individual	Partneritet		Korporatë	Tjetër : ____		

1. Ju lutem tregoni se sa jeni të kënaqur me menaxhimin e Buxhetit të Shtetit të Kosovës në vitin 2018.

1	2	3	4	5
Shumë i pakënaqur	I pakënaqur	Neutral	I kënaqur	Shumë i kënaqur

2. Ju lutem tregoni se sa jeni të kënaqur me politikën e taksave të qeverisë në Kosovë në vitin 2018.

1	2	3	4	5
Shumë i pakënaqur	I pakënaqur	Neutral	I kënaqur	Shumë i kënaqur

3. Ju lutem tregoni se sa jeni të kënaqur me cilësinë e legjislacionit të biznesit në Kosovë në vitin 2018.

1	2	3	4	5
Shumë i pakënaqur	I pakënaqur	Neutral	I kënaqur	Shumë i kënaqur

4. Ju lutem tregoni se sa jeni të kënaqur me mbështetjen e qeverisë për sipërmarrësit në Kosovë në vitin 2018.

1	2	3	4	5
Shumë i pakënaqur	I pakënaqur	Neutral	I kënaqur	Shumë i kënaqur

5. Shmangia e taksave është sjellje e toleruar në Kosovë.

1	2	3	4	5
Plotësisht nuk pajtohem	Nuk pajtohem	Neutral	Pajtohem	Plotësisht pajtohem
(Ndërmarrësit nuk tolerojnë përfshirjen në shmangien e taksave)				(Ndërmarrësit e tolerojnë shumë përfshirjen në shmangien e taksave)

6. Korrupsioni është sjellje e toleruar në Kosovë.

1	2	3	4	5
Plotësisht nuk pajtohem	Nuk pajtohem	Neutral	Pajtohem	Plotësisht pajtohem

Biznesi informal

7. Ju lutemi vlerësoni shkallën e përafërt të të ardhurave biznesore të nënraportuara nga firmat në industrinë tuaj në vitin 2018:

Firmat nënraportuan të ardhurat e biznesit përafërsisht ____ % in 2018.

8. Ju lutemi vlerësoni shkallën e përafërt të të ardhurave biznesore të nën-raportuara nga firmat në industrinë tuaj në vitin paraprak (2017):

Firmat nën-raportuan të ardhurat e biznesit përafërsisht ____ % in 2017.

9. Ju lutemi vlerësoni shkallën e përafërt të numrit të punëtorëve të nën-raportuar nga firmat në industrinë tuaj në vitin 2018:

Firmat nën-raportuan përafërsisht ____ % e numrit aktual të punëtorëve në vitin 2018.

10. Ju lutemi vlerësoni shkallën e përafërt të numrit të punëtorëve të nënraportuar nga firmat në industrinë tuaj në vitin paraprak (2017).

Firmat nën-raportuan përafërsisht ____ % e numrit aktual të punëtorëve në vitin 2017.

11. Ju lutemi vlerësoni shkallën e përafërt të pagave të nënraportuara të punëtorëve nga firmat në industrinë tuaj në vitin 2018 (për shembull, nëse në realitet një punonjës merr 400 euro, por paga e raportuar është 100 euro, atëherë nënraportimi është 75%; Nëse janë 400 dhe 200 euro, atëherë nën-raportimi është 50%):

Firmat nënraportuan pagat aktuale përafërsisht ____ % në 2018.

12. Ju lutemi vlerësoni shkallën e përafërt të pagave të punëtorëve të nënraportuara nga firmat në industrinë tuaj në vitin 2017.

Firmat nënraportuan pagat aktuale përafërsisht ____ % në 2017.

13. Mesatarisht, sa është vlera mesatare e përqindjes së të ardhurave (qarkullimit) që firmat në industrinë tuaj i paguajnë si pagesa jo formale për "të kryer punën" në vitin 2018?

Në vitin 2018 firmat paguan rreth ____% të të ardhurave të tyre për të kryer punën.

14. Mesatarisht, sa është vlera mesatare e përqindjes së të ardhurave (qarkullimit) që firmat në industrinë tuaj i paguajnë si pagesa jo formale për "të kryer punën" në vitin 2017?

Në vitin 2017 firmat paguan rreth ____% të të ardhurave të tyre për të kryer punën.

15. Kur firmat e tjera në industrinë tuaj bëjnë biznes me qeverinë, për afërsisht çfarë vlere të kontratës e ofrojnë si pagesa jo formale për të siguruar kontratën ? (Viti 2018)

____%

16. Në disa industri, përveç firmave të regjistruara sikur juaja, firmat e paregjistruara gjithashtu veprojnë, por nuk raportojnë asnjë veprimtari të tyre tek autoritetet. Sipas mendimit tuaj, çfarë përqindjeje të prodhimit total të mallrave / shërbimeve të industrisë suaj janë kryer nga ndërmarrjet e paregjistruara në vitin 2018? ____ në vitin 2017? ____

17. Cila është madhësia e ndërmarrjes mesatare të paregjistruar në industrinë tuaj në krahasim me kompaninë tuaj (p.sh., nëse ndërmarrja mesatare e paregjistruar është gjysmë herë më e madhe, atëherë shkruaj 50%, nëse është dy herë më e madhe atëherë shkruaj 200%)? ____%

18. Për një kompani tipike në industrinë tuaj, cili mendoni se është probabiliteti i përafërt (0-100%) i kapjes nëse kompania do të:

(i) nënraportojë të ardhurat e saj të biznesit? ____%

(ii) nënraportojë numrin e punonjësve? ____%

(iii) nënraportojë shumën që i paguan punonjësve në paga? ____%

(iv) të bëjë pagesa joformale për të "kryer punën"? ____%

19. Nëse një kompani në industrinë tuaj është kapur për keqpërdorim të qëllimshëm, cilat do të ishin pasoja e zakonshme për atë kompani?

Asgjë serioze	Një gjobë e vogël	Një gjobë serioze që do ta dëmtonte aftësinë konkurruese të kompanisë	Një gjobë serioze që do të vinte kompaninë në rrezik të falimentimit	Kompania do të detyrohej të ndërpresë operacionet
1	2	3	4	5

Firma

20. Cili është ndryshimi i përafërt në përqindjen e fitimit tuaj të shitjes neto, qarkullimit të shitjeve dhe punësimit total në 2018 krahasuar me 2017?

	1 Fitimi nga shitja neto	2. Qarkullimi i shitjes	3 Punësimi total
Ndryshimi (rritja ose ulja në%) krahasuar me 2017. Për shembull: +20%, -15%, 0 (pa ndryshim)			

21. Në cilën vit filloi operimin kompania juaj?

Viti _____

22. Cili është aktiviteti kryesor (p.sh sektori) në të cilin është angazhuar kompania juaj?

- Prodhim
- Shitje me shumicë
- Shitje me pakicë
- Shërbimet (ju lutemi specifikoni _____)
- Ndërtim
- Tjetër (ju lutemi specifikoni _____)?

23. Cili ishte fitimi operativ i kompanisë suaj në vitin 2018?

EUR _____

24. Sa punonjës aktualisht janë të punësuar në kompaninë tuaj (ekuivalent me kohë të plotë, përfshirë edhe ju)?

_____ punonjës

25. Përafërsisht sa është paga mesatare e raportuar në kompaninë tuaj në vitin 2018?

_____ EUR / muaj

Qëndrimet tuaja

26. A pajtoheni që (1 pajtoheni plotësisht, 7 nuk pajtoheni aspak):

(A) Është e justifikueshme të mashtrosh tatimin nëse dikush ka shansin.	1	2	3	4	5	6	7
(B) Performanca e kompanive në industrinë tuaj është ndikuar shumë nga zgjedhja e tyre për të paguar ose për t'iu shmangur taksave: duke shmangur taksat firmat në industrinë tuaj në mënyrë të konsiderueshme rrisin fitimet e tyre.	1	2	3	4	5	6	7
(C) Është e vështirë për të konkurruar me kompanitë që shmangin taksat.	1	2	3	4	5	6	7

27. A keni bërë investime gjatë vitit 2018?

a) PO	b) JO
-------	-------

28. Sa është vlera e investimeve që keni bërë në vitin 2018?

_____ Euro

29. A mund të na tregoni në çfarë ka investuar kompania juaj në vitin 2018?

c) Objekte	d) Makineri dhe pajisje	e) Trajnim, Konsulencë, Përkrahje
f) Reklamë dhe marketing	g) Të tjera (specifiko)	

30. Në çfarë mënyre janë siguruar investimet? (Totali duhet te jetë 100%)

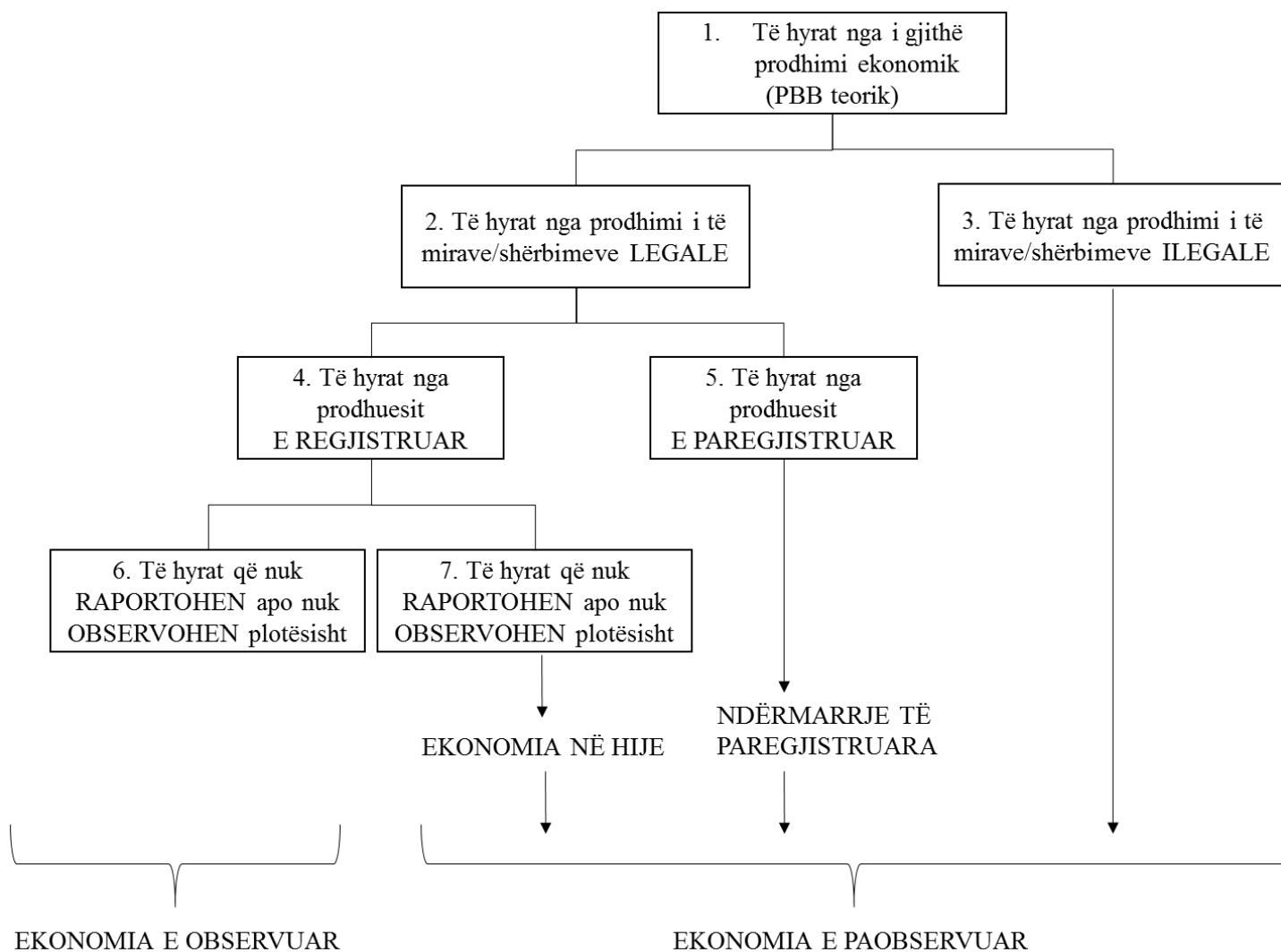
a) Kapital vetanak _____%	b) Kredi nga bankat _____%	c) Kredi nga banka të jashtme _____%
d) Grante nga organizatat donatore _____%	e) Hua nga familja apo miqtë _____%	f) Përmes investimeve të jashtme direkte _____%
g) Para të dërguara nga diaspora _____%	h) Tjetër (specifiko) _____%	Total : 100 %

31. Në 5 vjetët e ardhshëm, numrin e punëtorëve në firmën tuaj planifikoni të:

1	Rritet	☐	_____ % rritje
2	Bie	☐	_____ % rënie
3	Të mbetet i pandryshuar	☐	

32. Sa ju besoni këtyre institucioneve/organeve		Shumë	Deri diku	Neutral	Jo shumë	Fare	Pa përgjigje
1	Qeverisë qendrore	1	2	3	4	5	9
2	Komunës	1	2	3	4	5	9
3	Gjykatave	1	2	3	4	5	9
4	Blerësve	1	2	3	4	5	9
5	Furnitorëve	1	2	3	4	5	9
6	Administratës tatimore, doganës	1	2	3	4	5	9
7	Stafit tuaj	1	2	3	4	5	9
8	Tjetër (Shkruaj)	1	2	3	4	5	9

SHTOJCA 2: KOMPONENTËT E OBSERVUAR DHE TË PA OBSERVUAR TË PBB-SË

Burimi: Adaptuar nga Putniņš, T. J., & Sauka, A. (2015)

Shënimet për disa nga komponentët 1-7 vijojnë. Të hyrat u referohen të hyrave të biznesit dhe të hyrave të punonjësve. Prodhimi i paligjshëm (3) përfshin prodhimin e mallrave /shërbimeve që janë të paligjshëm pavarësisht se kush i prodhon ato (p.sh., narkotikë, prostitucion) dhe prodhimi i mallrave që vetë janë të ligjshëm, por prodhimi është i paligjshëm sepse kryhet nga një prodhues i paautorizuar (p.sh. kirurgë të palicencuar, prodhim pa leje i alkoolit). Mallrat/ shërbimet që prodhohen ligjërisht (2) ende mund të përfshijnë shkelje të ligjit në fazën e regjistrimit ose raportimit (p.sh. nënraportimi i qëllimshëm i fitimit për të shmangur tatimet). Shumica e të hyrave të gjeneruara nga prodhimi i mallrave legale është raportuar nga firmat e regjistruara dhe për këtë arsye është plotësisht e përfshirë në PBB-në zyrtare (6). Sidoqoftë, një pjesë e të hyrave fshihet qëllimisht nga autoritetet ose duke e mos regjistruar ndërmarrjen (5) ose duke keqpërdorur pagat ose fitimet e ndërmarrjes (7). Duke ndjekur shembullin e studimeve të tjera, ne i referohemi këtij të fundit (7) si "ekonomi në hije" dhe përdorim termin "ekonomi e pa vëzhguar" në një kuptim më të gjerë duke iu referuar mallrave/ shërbimeve të paligjshme, veprimtarive të ndërmarrjeve të paregjistruara dhe ekonomisë në hije.